

„KISZAKÍTOTTAK”

Az 1953. január 6-i kunmadarasi kitelepítés története és előzményei

Készítette: Csurgó Bernadett

2003.

TARTALOM

Bevezetés	3
Történeti háttér: a Rákosi-korszak	6
Hortobágy – családok kitelepítései 1950-1953	18
Kiszakítottak: Kunmadaras élete a kitelepítés előtti időkben	29
<i>Történelmi háttér –háttér történet</i>	32
<i>Jellegadó események – Kunmadaras új arca</i>	37
<i>Szülőfalu</i>	45
<i>Nehéz idők</i>	53
Kitelepítés: Borsós tanya	58
<i>Az elhurcolás</i>	59
<i>Az őrizet</i>	64
<i>Mindennapi élet</i>	71
<i>Szabadulás</i>	74
Zárszó helyett	77
Irodalom	79
Mellékletek	82

BEVEZETÉS

A II. világháború utáni magyar történelem talán egyik leghiányosabban dokumentált időszaka az 1949-1953 közötti korszak, az ún. klasszikus sztálinizmus korszaka. Története a kollektív büntetések és tömeges megtorlások története. Ennek a néhány évnél - és különösen az akkor végrehajtott az erőszakos népességmozgatásoknak büntetéseknek, tehát az internálásoknak és kitelepítéseknek - a történetéről azonban nagyon keveset tudunk.

Az ötvenes években végrehajtott kollektív büntetések többféle akciósorozatot takarnak, amelyben az eljárások és végrehajtások többféle eleme is keveredett. A tömegeket érintő megtorlásokban és büntetőakciókban közös, hogy bírósági büntetőeljárás nélküli, ún. hatósági büntetőeljárások keretében hajtották végre. A köznyelv, de gyakran még a korszak szereplői is a különböző büntetési formákat és ezek fogalmait gyakran összemosva használják, és sokszor az eljárások között is átfedések figyelhetők meg.

A hatósági büntetőeljárásoknak tulajdonképpen négy típusa különböztethető meg: a deportálás, az internálás, a családok kitelepítés rendőri őrizettel és a családok kitelepítés rendőri felügyelettel.

Tanulmányomban a családok kitelepítések egyik típusát a rendőri őrizettel végrehajtott kitelepítések történetét kívánom megragadni egyetlen település Kunmadaras és az ott élőket érintő kitelepítés bemutatásával.

A családok kitelepítések ezen típusának fő helyszínét a Hortobágy képezi, amit a korszak Magyarország Szibériájaként is kezelt. Itt hozták létre 1950-1953 között azt a 12 zárt tábort, ahová az ország különböző részeiről telepítettek családokat. A hortobágyi zárt táborokba kitelepítés kezdetben a jugoszláviai határmenti falvakat, majd később a vidéki városokat és környéküket is érintette. A hortobágyi kitelepítések a közigazgatási

hatósági ítékezés új eljárási módját honosították meg. A büntetést a kényszertartózkodási helyre telepítés jelentette, amely teljes vagyonekborzással járt és az egész családot érintette. A hortobágyi táborokban a családokat rendőri őrizet alá helyezték, és kényszermunkára kényszerítették.

A tanulmány szűkebb vizsgálati keretét képező alföldi településen Kunmadarason két ízben került sor kitelepítésre: 1951. november 9-én és 1953. január 6-án. Az első akció néhány családot érintett, 47 személyt hurcoltak el különböző hortobágyi táborokba, míg a második kitelepítési hullám során 154-en kerültek a Hortobágyra, Borsós tanyára.

Célom a kunmadarasi kitelepítések, és főként időben a második bemutatása a szemtanúk és túlélők visszaemlékezései, elbeszélései alapján. Vizsgálatom módszerét alapvetően az oral history képezi, amit néhány forrás és a korszakra vonatkozó szakirodalom feldolgozása egészít ki.

Írásom első részében a hortobágyi kitelepítés történeti háttérét mutatom be, majd a kitelepítés és táborrendszer fő sajátosságainak leírását követően térek rá a kunmadarasi események bemutatására. Bemutatom azt a történelmi és társadalmi közeget, amelyből kiszakították a kitelepítéssel sújtott lakosságot. tehát felvázolom a falu kitelepítés előtti életét. Ezt követően elemzem a kitelepítést és a táboréletet.

Célom egyetlen falu és néhány család történetén keresztül a kitelepítés mélyrétegeinek, személyeket érintő ún. személyes rétegeinek feltárása: tehát, hogy mit jelentettek ezek az események az egyén oldaláról. Az interjúk és életutak forrásértékükön túl arra is választ adhatnak, hogy sikerült-e elérnie ezeknek a büntetőakcióknak a céljukat, tehát sikerült –e deklasszálni a társadalom bizonyos rétegeit, jelen esetben a falu egyes csoportjait? Az oral history módszer ezen túl lényeges történelemfilozófia kérdéseket is felvethet. Milyen történet mondható el a szemtanúkkal készített beszámolók alapján? Felmerül a történelem filozófusok által

(Ricoeur, White) sokat fejtegetett narrativitás kérdése. Hogyan lesz az emlékezetből történelem? A dolgozat arra is választ keres, hogy hogyan alkotja újra az orális történet a múlt, a történelem fogalmát.

TÖRTÉNETI HÁTTÉR: A RÁKOSI-KORSZAK

A sztálinizmus magyarországi megvalósításra 1949 és 1953 között került sor. Az 1949-es országgyűlési választásokat követően a Magyar Dolgozók Pártja korlátlan hatalomhoz jutott, és hozzákezdett a totális diktatúra kialakításához, amelynek első lépése a szovjet alkotmány átvétele, lemásolása volt, amit az 1949. évi XX. törvény szentesített. Felszámolták a többpártrendszert, megszüntették az egyesületeket, létrehozták az új államhatalmi és államigazgatási szerveket, amelyek tulajdonképpen a pártapparátus közvetlen végrehajtó szerveiként tevékenykedtek.¹

A korszak egyik fontos sajátossága, hogy a valós nemzetközi feszültségeket meghaladó, gerjesztett háborús pszichózis állandó ellenségkereséssel, leszámolási és más kampányokkal párosult, ami magával hozta a belügyi és igazgatási bürokrácia nyomasztó hatalmát, kialakította a rendőrállamot. Az irracionális, de törvényerőre emelt gazdasági célkitűzések hajszolása gyors életszínvonal-csökkenéshez vezetett.

A szovjet politikai akarat érvényesült minden olyan kérdésben, melyet Moszkvában úgy ítéltek meg, hogy az a Szovjetunió katonai-biztonsági érdekeit, illetve rövidebb vagy hosszabb távú politikai szempontjait érinti. A magyar politika mozgásteret annyiban létezett, amennyiben törekvései ezen a viszonyrendszeren belül, azzal összhangban, esetleg azok mellett érvényesülhettek. A kettő közötti konfliktus esetén abszolút prioritása volt a szovjet érdekeknek. A hidegháború kiéleződésekor a szovjet modelltől való minden eltérés kockázati tényezővé vált Moszkva szemében.

A korai szovjet rendszer Magyarországon a bizalmatlanság és rettegés

¹ A Rákosi korszak bemutatásához az alábbi műveket használtam: Pölöskei Ferenc - Gergely Jenő - Izsák Lajos (szerk.): 20. Századi magyar történelem 1900-1994, Korona Kiadó, Budapest, 1997. Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében, Osiris, Budapest, 2001., Rainer M. János: Nagy Imre, Politikai életrajz, 1956-os Intézet, Budapest, 1996., Gyaramati György: A diktatúra intézményrendszerének kiépítése Magyarországon 1948-50, Jelenkor, 1991/2., 138-147. o. , Szabó Miklós: Hétköznapi sztálinizmus Magyarországon, Századvég 1988/6-7. Sz., Rév István: A koncepciók színjáték – Jog és Politika, Rubicon 1993/3. Hajdu Tibor: A Rajk - per háttere és fázisai, Társadalmi Szemle 1992/11.

rendszereként is jellemezhető. Nem csak a társadalom volt bizalmatlan és rettegett attól, hogy másnap milyen csapás zúdul a nyakába. Rettegett a Rákosi-féle vezetés és maga a vezér is: a népi ellenállástól, de főként Moszkva haragjától, ami tisztogatásokban nyilvánult meg, ha valami hibát követnek el. Ezzel a bizalmatlansággal és félelemmel magyarázható, miért épített ki a Szovjetunió többek között Magyarországon is 1948–50-ben olyan rendkívül széles és tagolt ellenőrző apparátust. Maradt a megszálló hadsereg, működött a „normális” diplomáciai képviselőlet. Megélénkültek a külön pártközi kapcsolatok, de emellett a szovjetek legális tanácsadókkal és illegális ügynökökkel népesítették be az állami hivatalokat, a nagyüzemeket, de mindenekelőtt a magyar hadsereget és az államvédelmet. A rendszer működtetői olyan emberek voltak, akiket a bolsevik mozgalom sematizált mintái, ideológiai értékei, annak kulturális meghatározottsága vezérelt. A tanácsadók ezt a kultúrát sajátították el, kiegészítve azt szovjet felsőbbrendűségi tudattal és katonai fegyelemmel.

A szovjet megszállás legfontosabb következménye a negyvenes évek harmadik harmadától a szovjet mintájú társadalmi – politikai – gazdasági berendezkedés Magyarországra erőltetése volt. Ettől kezdve a magyar társadalom életét és az azt működtető intézményrendszereket a politika primátusa határozta meg, a politikai vezetés döntött minden kérdésben.

A magyarországi sztálinista politikai rendszer 1948–50-ben alakult ki több lépcsőben. Kezdőpontja Tildy Zoltán köztársasági elnök, a koalíció iránt elkötelezett utolsó közjogi méltóság eltávolításához köthető. Utóda, Szakasits Árpád a kommunista és szociáldemokrata pártok egyesülésével létrejött Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) elnöke teljesen a kommunista politikai irányvonalat képviselte. Ezt követően néhány hónapig még formailag létezett a többpárti parlament, amit 1949. április 12-én a köztársasági elnök átiratának megfelelően oszlattak fel, s az új választások után, 1949. június elejére hívták össze ismét.

1949-re azonban a parlament összetétele alaposan megváltozott az 1947-es választáshoz képest. Csökkent az összlétszám majdnem ötven fővel, és a megmaradt 364 képviselő egyharmada, 120 képviselő már „új arc” volt 1949-ben. Ilyen mértékű cserélődésre egyetlen cikluson belül nem akadt példa a magyar parlamentarizmus történetében.

Még 1949. februárjában megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi Népfront, amelynek elnöke Rákosi Mátyás, titkára Rajk László lett. Meghirdetett célja az volt, hogy „összefogja” a kommunisták koalíciós partnerpártjait. Valójában elsorvasztásuk eszköze lett. A Népfrontban a kommunistákkal együttműködő pártpolitikusok hovatartozása nemsokára elhalványult, s „pártonkívüli útitársak” váltak belőlük. Az 1949. május 15-én tartott országgyűlési választáson már nem szerepeltek pártlisták, csak a népfront listájára lehetett szavazni. A hazai kommunizmus történetében ekkor volt először szinte teljes körű a részvétel (96 százalék), és a népfrontlista megkapta a leadott szavazatok 96,2 százalékát. A sajtó „győzelmet” ünnepelt, holott a választás semmi mást nem mutatott, mint hogy a lakosság egyrészt semmilyen tétet nem lát a szavazásban, ugyanakkor tanácsosabbnak látja a részvételt, mint a távolmaradást. Az új országgyűlés évente már csak három-négy alkalommal ült össze néhány napra, s tevékenysége az MDP vezető szervei által előkészített törvényjavaslatok rövid, formális „megvitatására”, majd egyhangú elfogadására szorítkozott.

Így alakult meg 1949 júniusában Dobi István, az egykori baloldali kispárt vezetőjével az új kormány. Dobi István készségesen kiszolgált a kommunistákat, a kormány üléseit a Gazdasági Főtanács helyébe lépő Népgazdasági Tanács vezetője, Gerő Ernő, valamint Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettesek vezették. 1949. augusztus 18-án elfogadta az országgyűlés az ország új alkotmányát, melyet augusztus 20-án hirdettek ki.

Az új alkotmány Magyarországot népköztársaságnak nyilvánította, melyben

„minden hatalom a dolgozó népé”. Bár a szöveg tartalmazott egy sor demokratikus alapjogot ezek intézményes biztosítékai hiányoztak. A politikai és más érdekek képviseléről az alaptörvény nem rendelkezett, ám rögzítette, hogy az ország és a társadalom vezető ereje a Magyar Dolgozók Pártja. A köztársasági elnökről szóló 1946-os törvény hatályát az alkotmány megszüntette, magával az elnöki intézménnyel együtt – ennek helyébe az ún. Elnöki Tanács lépett, melynek első elnöke az utolsó köztársasági elnök, Szakasits Árpád lett. Az Elnöki Tanács jogosítványai lényegében szimbolikusak maradtak, de felruházták a törvényerejű rendeletek kibocsátásának jogkörével, ami gyakorlatilag feleslegessé tette a parlament törvényhozói munkáját. Az alkotmány nem szólt a jog államiságot szabályozó szerepéről. Ez előre vetítette azt a több mint negyven éves gyakorlatot, hogy a törvénybe foglalt jogok számottevő része egyáltalán nem érvényesült a mindennapi életben. Megváltozott az 1946 óta használt köztársasági címer, a Kossuth-címer, amit a szovjet mintára tervezett állami jelvény váltott fel.

A politikai szerkezet átalakítását 1949 decemberében a megyerendszer átalakítása zárta. Kormányrendeletben a Trianon óta létező 25 megye helyett 19, terület és lélekszám szempontjából nagyjából egységesített megyét hoztak létre. Ugyanekkor került sor a Budapest környéki, vele már részben egybeépült városok és községek egyesítésére a fővárossal. 1950 májusában elfogadták a tanácstörvényt, mely ezentúl szovjet mintára tanácsnak nevezte a helyi képviselőtestületeket. Az első tanácsválasztásokra csak 1950 októberében került sor, ez volt 1945 óta az első helyi választás

A sztálinista korszak politikai rendszere készen állt, ez azonban nem jelentette azt, hogy a rendszert valójában ez az intézményrendszer működtette. 1949-től az állami struktúrák mellett minden területi és ágazati szinten kiépültek a megfelelő pártszervezetek, létrejött az úgynevezett pártállam. Ez azt jelentette, hogy az összes érdemi döntést a párt szervei készítették elő, vitatták meg, az állami szervezetekre

jobbára a kivitelezés feladata hárult, illetve az alacsonyabb szintű döntés-előkészítésben kaphattak szerepet. A párt mindenhatósága nem korlátozódott az állami életre: olyan, formailag független intézmények, mint a helyi közigazgatás, a gazdasági élet szereplői vagy a sajtó is a párt irányítása alatt álltak. 1949 végére, amikor már a tíz munkásnál többet foglalkoztató ipari üzemeket is államosították, a mezőgazdaságot leszámítva a gazdasági-társadalmi élet szinte teljessége az állam, s így az egypárt irányítása alatt állt.

Bár a pártirányítást az alkotmány említett megfogalmazását leszámítva semmi sem legitimálta, vaskövetkezetességgel érvényesült. De magában a pártban sem szabályozták világos, átlátható szabályok a döntéshozatalt. Az MDP szervezeti szabályzata szerint például a párt legfontosabb döntéseit a kongresszus, annak két tanácskozási között pedig a Központi Vezetőség hozza. Ezzel szemben ez a két szerv érdemi vita nélkül fogadta el a kis létszámú csúcsvezető testületek, a 10–15 tagú Politikai Bizottság, illetve az ötvenes években még inkább a 7–11 tagú Titkárság által „javasoltakat”. Sőt, 1949 és 1953 között még inkább azt, amit egyes teljhatalmú vezetők, mindenekelőtt Rákosi Mátyás pártfőtitkár, a gazdaság területén Gerő Ernő, a hadseregben Farkas Mihály, a szellemi életben Révai József mondott. Ez a pártvezetés az 1949 és 1953 közötti években egyszerre mutatta a megbonthatatlan belső egység és a legszélsőségesebb megosztottság jeleit. Politikai vitának még a híre is igen ritkán szivárgott ki a Magyar Dolgozók Pártja szűkebb vagy tágabb vezetéséből.

A társadalom vezető rétegei, a korábbi elitcsoportok 1945-öt követően teljes mértékben kicserélődtek. Teljes diszkontinuitás jött létre: A háború utáni elit egy teljesen új társadalmi csoportot jelent. Miközben az országot vezető „négyesfogat” és közvetlen munkatársaik néhány esettől eltekintve kifelé egységesnek látszott, 1949 kora nyarától 1953 elejéig egymást követték körükben a tisztogatási hullámok. Csupán a politikai elit soraiból csaknem száz halálos áldozatot követeltek a belső leszámolások.

1.táblázat A Párt elitje: Politikai Bizottság összetételének változása

1945	1988
átlagéletkor: 42 év	átlagéletkor 53 év
főleg illegális kommunisták,	nem forradalmárok, hivatalnokok
többség középiskolai	többség felsőfokú végzettségű
végzettségű,	HIVATÁSOS SZAKÉRTŐK
MOSZKOVITÁK dominanciája	dominanciája

Az 1945 utáni, és főleg a Rákosi-korszak politikai elitjét a megelőző időszak illegális kommunistái alkották. A politikai bizottság tagja volt: Farkas Mihály, Gerő Ernő, Horváth Márton, Kádár János, Kiss Károly, Kossa István, Kovács István, Nagy Imre, Rákosi Mátyás, Rajk László és Révai József. A forradalmi múlt politika tökéreént való felhasználása csak később a hatvanas években szűnt meg, és később már a hivatásos szakértők domináltak a politika elitben.

1944 után a magyar kommunisták vezető körében számos nézeteltérés akadt, sőt, már az első években is sor került leszámolásokra egyes, a két világháború között „frakciós elhajlónak” minősített kommunistákkal szemben (Demény Pál, Weishaus Aladár). A párt és személyesen Rákosi Mátyás a hatalomátvétel előtt és után is közvetlenül irányította az állambiztonsági szervezetet (Államvédelmi Osztály, BM Államvédelmi Hatóság, majd önálló Államvédelmi Hatóság), de elsősorban a szovjet mintájú átalakulás vélt vagy valódi ellenfeleivel szemben használta fel őket. Amikor az ÁVH 1949 májusában előbb az MDP Káderosztályának két vezető munkatársát, majd több tucat más funkcionáriusát, végül Rajk Lászlót tartóztatta le, valami új kezdődött.

A pártvezetésen és általában az eliten belüli tisztogatásra is szovjet mintára

került sor. 1948-ban a Szovjetunióban a pártvezetők fiatalabb nemzedékéből egy sor vezető funkcionáriust letartóztattak – ez volt az ún. „leningrádi ügy”. 1939 óta nem került sor ekkora terrorhullámra. Magyarország ekkor már „túlságosan közel” volt a Szovjetunióhoz, hogysem vezetői tétlenül szemléljenek egy ekkora horderejű belpolitikai kezdeményezést. Megkezdődött a párton, sőt annak vezetésén belüli ellenségkeresés. Hogy ennek során „kit hogyan találnak meg”, az sok tényezőtől függött. A különböző szintű magyarországi szovjet képviselők ráirányították a figyelmet néhány emberre és csoportra. 1949 első hónapjaiban például számos feljelentéssel egyenértékű feljegyzést továbbítottak Moszkvába magáról Rákosi Mátyásról is. Az első célpont kiválasztását azonban végül elsősorban a magyar kommunisták közötti emberi és politikai viszonyok befolyásolták. Rajk László Rákosi lehetséges utódjának számított. Noha semmiféle különvéleményt nem képviselt, féltékenyen és ellenszenvvel figyelték a belügyi-állambiztonsági terület nagyhatalmú vezetői, Péter Gábor, Kádár János, de mindenekelőtt az utódlásra ugyancsak számot tartó Farkas Mihály.

Rajk letartóztatása után az „ügy” önálló életet kezdett élni – olyan sok váddal illették, hogy az három halálos ítéletre is elég lett volna. Végül szovjet közreműködéssel a külpolitikai dimenzió került előtérbe – a letartóztatottakat azzal vádolták, hogy az amerikaiak és a jugoszlávok „zsoldjában” fegyveres hatalomátvételt, antikommunista puccsot terveztek Magyarországon. A vádiratot maga Rákosi írta, s Sztálinnal kettesben véglegesítették a szöveget 1949. augusztus végén. A vádlottak többsége a párt iránti beismerte a képtelen vádakot, sőt az 1949 szeptemberében megrendezett nyilvános perben hibátlanul felmondta a belévert leckét. Rajkot és több társát kivégezték. A per nyomán Magyarország viszonya a szomszédos Jugoszláviával a mélypontra süllyedt. A két ország határán valóságos háborús készülődés kezdődött. Egyes források szerint a szovjet hadvezetés kidolgozta egy Jugoszlávia elleni hadjárat terveit is. A háborút elkerülhetetlennek tartó, ám kirobbantásától visszariadó Sztálin azonban végül nem adta

ki a terv végrehajtására a parancsot.

A következő években egymást követték a tisztogatási hullámok. 1950-ben a pártvezetés felső és középső szintjeiről eltávolították az egykori szociáldemokratákat – közülük több százat letartóztattak. Erre a sorsra jutott a kommunisták iránt mindig lojális és a saját pártja felszámolásában kulcsszerepet vállaló Szakasits Árpád és Marosán György is. Ugyanebben az évben letartóztatták és elítélték a néphadsereg egy sor tábornokát és főtisztjét, közülük tucatnyit halálra. Kémkedéssel vádolták őket. A katonai elit teljes körű kicserélődése jellemző a korszakra. A régi vezetők eltávolítása már 1945-ben megkezdődött. A legnagyobb cserék az igazolási eljárás (109 tábornok, 1830 tiszt) valamint a B-listázás (5000 tiszt és tábornok) keretében zajlottak.

A hidegháborús pszichózisban megbízhatatlannak számított minden vezető, aki 1944 előtt Magyarországon élt és bármilyen alacsony állást töltött be. A kivégzett tábornokok például tisztek (hadnagyok, főhadnagyok) voltak a Horthy-hadseregben is. 1951-ben kerültek sorra azok a pártvezetők, akik a hazai földalatti kommunista mozgalomból kerültek az MDP vezetésébe (Kádár János, Donáth Ferenc, Losonczy Géza). Ellenük leggyakrabban az volt a vád, hogy letartóztatásuk alkalmával vallomást tettek a mozgalomról és társaikról, s így módon a Horthy-rendőrség besúgóí lettek. Az állambiztonsági szervezeten már 1950-ben végigsöpört egy tisztogatási hullám. 1953 első napjaiban azonban magát Péter Gábor altábornagyot, az ÁVH főparancsnokát tartóztatták le sokadmagával. A vád ugyanaz volt ellene is, mint más „hazai” kommunisták ellen. Ugyanakkor Péter ügye valószínűleg csak kezdete lett volna egy sokkal szélesebb körű, minden addigit felülmúló leszámolásnak. Rákosi önmagán és talán Gerő Ernőn kívül, akit a szovjetek legfőbb ügynökének tartott, senkiben sem bízott. Már 1951-ben el akarta távolítani a hatalomból Farkast és Pétert, de Sztálin akkor leállította. A szovjet diktátoron azonban élete utolsó éveiben elhatalmasodott az üldözési mánia, s maga is valószínűleg hatalmas tisztogatásra készült. Péter

letartóztatása tehát csak nyitány volt, valószínűleg még sokan jutottak volna erre a sorsra, ha Sztálinnal 1953. március 5-én nem végez egy súlyos agyvérzés.

A terror természetesen nem korlátozódott a kommunista elitre, sőt az ebből a körből érintettek és áldozatok száma eltörpül a többiekhez képest. Az erőszakszervezetek nemcsak kommunisták ellen kreáltak ügyeket hamis vádakkal, hanem a rendszer valamennyi vélt és valódi ellenségével szemben. 1949-től se szeri se száma nem volt a kém-, összeesküvés-, szabotázs és más pereknek. Ezeket ugyanúgy zárt tárgyalásokon, a nyilvánosság teljes kizárásával folytatták, mint a Rajk-per kivételével valamennyi kommunista illetve szociáldemokrata pert, számos halálos ítélettel. Akárcsak a szovjet blokk valamennyi országában, Magyarországon is „megszűnt” a politikai élet. Minden a Rákosi-vezetésétől eltérő politikai vélemény eleve üldözendőnek, minden más köz- és magánéleti megnyilvánulás gyanúsnak – s ezért „megelőzési” okokból üldözendőnek – számított. Rákosiék a hatalomátvételt követően valóságos hadiállapotot alakítottak ki a társadalommal szemben. Léteztek társadalmi-politikai szempontok alapján kiemelt „ellenségek”.

Súlyos csapások érték az egyházakat. A Mindszenty-per után előbb Ordass Lajos evangélikus püspököt, majd 1951 júniusában Grósz József kalocsai érseket ítélték hosszú börtönbüntetésre. Hiába kötöttek az egyházak megállapodásokat az állammal, hiába tettek esküt a papok az új alkotmányra, az üldözés folytatódott. Létrejött az Állami Egyházügyi Hivatal, hivatalosan az állam és az egyház közötti kapcsolatok intézésére, valójában az egyház ellenőrzésére és belső bomlasztására. Jelzései alapján a korai ötvenes években százával tartóztatták le a papokat és egyházi aktivistákat, internálták vagy lakó- és munkahelyük, plébániájuk vagy parókiájuk elhagyására kényszerítették őket. Az államhatalom elsősorban az egyházak közösségeiben különösen aktív, hívő köreit igyekeztek szétverni, valamint az egyházi hit- és egyéb oktatás alól igyekeztek kihúzni a talajt. 1949-ben az iskolákban megszűnt a kötelező

vallásoktatás, s a szülőkre hatalmas nyomás nehezedett annak érdekében, hogy gyermekeiket ne írássák be hittanra.

Az ország legnépesebb társadalmi csoportja az ötvenes évek elején még a parasztság volt. A földreform eredményeképpen jelentősen megnőtt az 5 hold alatti gazdasággal rendelkező szegényparasztok száma, megerősödött az 5-15 holdas középparaszti réteg, s nagyszámú volt az árutermelő gazdagparasztság is. Rákosi Mátyás már 1948 augusztusában meghirdette a magyar mezőgazdaság kollektivizálásának programját, de annak időtartamát egyelőre homályban hagyta. 1949-ben arra a következtetésre jutott, hogy a szovjet-orosz terminológiával „kulákoknak” nevezett gazdagparaszti réteg egy háború esetén az „ellenség” tartaléka. Egyáltalán a kisértékű gazdaságokról olyan felfogás alakult ki, hogy az „napról napra újjászüli a kapitalizmust”. A paraszti magántulajdon és a szabad piac egyaránt rendszeridegen tényezőknek számítottak. Ezért a termelőség-erősítő szervezetek szervezését meggyorsították. Hatalmas politikai nyomás, erőszakos agitáció, megfélemlítő kampányok szolgálták a magyar parasztság „meggyőzését”: lépjen be a közösbe. Ugyanakkor a kuláknak minősítetteket kizárták a tsz-ekből.

A parasztsággal szembeni politikai-ideológiai célok elérését még ezeknél is „hatékonyabban” szolgálta a háborús időkből fennmaradt kötelező terménybeszolgáltatási (begyűjtési) rendszer. Az állam által kivetett terheket birtoknagyság szerint differenciálták: minél nagyobb volt valakinek a földterülete, annál nagyobb arányban fizetett adót, illetve termése annál nagyobb hányadát volt köteles beszolgáltatási áron átadni az államnak.

A kulákok terhei teljesíthetetlenek voltak, ezért ez a réteg felhagyott a gazdálkodással, és az iparba, a városba menekült. Ennek ellensúlyozására 1953 elején még a földművelés kényszerét is bevezették – aki nem gondoskodott földje megműveléséről, hanem a városban, az iparban keresett menedéket az adóprés elől,

büntetést kapott. Ily módon a jobbágyrendszerre emlékeztető röghöz kötöttségi rendszert próbált a hatalom kialakítani. Ez azonban már nem oldotta meg a problémákat. A parasztság már a korábbi években tömegével hagyta ott földjét, mely nem biztosította a megélhetést. 1949–1952 között közel 180 ezer fő csaknem 1,8 millió katasztrális holdat ajánlott fel, amiből csaknem 1 millió hold volt „kulákföld”. E hatalmas terület java része műveletlenül maradt, akárcsak az ún. „tartalékterületek”, melyek nagysága 1952 végén meghaladta a 800 ezer holdat. Akik minden nehézség ellenére megpróbálták folytatni a gazdálkodást, azok számíthattak arra, hogy előbb-utóbb összeütközésbe kerülnek az államhatalommal. A begyűjtésről szóló rendeletek 1951-től büntető szankciókat is tartalmaztak, többek között „a közellátás veszélyeztetésének vétségét”, később büntetést, amelynek címén több százezer paraszt ellen indítottak eljárást, és 1948–1956 között e bűncselekményért 193 826 főt ítéltek el a bíróságok, 1951–53 között egyedül több mint 120 ezret.

A politikai elképzelések szerint az egyéni gazdálkodás magas terhei az amúgy is előnyösebb kollektív gazdaság felé terelik a szegényparasztságot és az utóbbi szintjére nyomorított középparaszti réteget. Ezt a feladatot azonban sem a begyűjtési rendszer, sem más kiegészítő alrendszerek, de még az 1951–1953 között valóban kemény kollektivizálási kampányok sem tudták elérni.

A kampányok „alacsony hatékonyságát” mutatja, hogy 1953-ra a szövetkezeti szektor csak a szántóterület 26 százalékán gazdálkodott (a mezőgazdasági keresők valamivel kevesebb mint egyötödét tömörítve), ezzel szemben az egyéni gazdák (a keresők 68 százaléka) még mindig kezében tartotta a szántóterület 56 százalékát.

A begyűjtési rendszer valósította meg azt a kommunista elképzelést, mely szerint az államosított ipari szektor a kapitalista szektorokból, elsősorban a mezőgazdaságból szerzi a fejlesztéshez szükséges forrásokat. Ezekre a forrásokra a sztálinista rendszerre jellemző gazdasági növekedéstípus, az erőltetett növekedés megvalósításához volt

szükség. Az erőltetett növekedést rendkívül alacsony fogyasztási, és igen magas beruházási hányad jellemzi. Egyik legfontosabb extenzív fejlesztési módszere a foglalkoztatotti létszám növelése, körülbelül 300 ezerre tehető a többé-kevésbé ipari foglalkozásra „váltó” parasztok száma az ötvenes évek első felében.

Az erőltetett növekedés klasszikus időszaka Magyarországon az első ötéves terv (1950–54) első három és fél éve, amelynek egyik első számú kárvallottja a parasztság volt. A rendkívül alacsony, és 1952–53-ra még a helyreállítási periódus végéhez képest is erősen csökkenő életszínvonal falun a legalacsonyabb. Végül meg kell említeni azt a pszichológiai hatást, amelyet természetesen még a magyar parasztság esetében is a korai ötvenes évek komplex társadalmi tapasztalatainak együttesében fejtett ki. A „padláslesöprés”, a „kuláklista”, a „kolhozosítás”, a „közellátási vétségek és büntettek” büntetése kitörölhetetlen nyomot hagyott azokban, akik mindezt végigélték.

HORTOBÁGY – CSALÁDOS KITELEPÍTÉSEK 1950-1953

1950 nyarán a belső ellenség elleni harc elérte tetőpontját. A tisztogatási kampány mind vidéken, mind a városokban felerősödött. Egyre több embert nyilvánítottak kuláknak, míg 1949-ben rendeletileg kimondták, hogy kuláknak a középparasztokat tekintik, tehát, akiknek a földbirtoka meghaladja a 20 kataszteri holdat 1950-től a fogalom fellazult, és a kulák minősítés nem feltétlenül a parasztság egy bizonyos rétegéhez kapcsolódott, hanem általában a vidéki osztályellenség megjelölésére szolgált. Ezzel párhuzamosan a városokban egyre több embert nyilvánítottak szocdemnek, szabotőrnek, kémnek, ügynöknek és reakciónak, és ítélték el őket tömegesen. Mindezek mellett 1950 nyarán érte el csúcspontját a klerikális reakció elleni kampány is, a sajtó nap mint nap a katolikus egyház botrányaitól és leleplezéseitől volt hangos.(főleg a Szabad Nép) 1950 június-júliusban több, mint 3000 szerzetes és apácát telepítettek ki rendházaikból. Felszámolták a tanító rendeket és egyházi iskolákat, ami a lakosság tiltakozását váltották ki, amelyre válaszként büntetőakciók sora söpört végig az országon.

A hortobágyi kitelepítés elsőként a déli és nyugati határ melletti településeket érintette. Ez a terület a megromlott jugoszláv-magyar kapcsolatokkal összefüggésben került fokozatosan megfélemlített helyzetbe, és került a támadások keresztútjába.

A hortobágyi táborrendszer alapját tehát az 1950. június 22-23-i déli határsáv-kitelepítés teremtette meg. Ezen az éjszakán az AVH karhatalmistái megszállták a határmenti községeket Vastól Csongrád megyéig, és hajnalban már el is indították a kilakoltatott családokkal teli tehervagonokat a Tiszántúl felé, a Hortobágyra. Néhány nap eltéréssel ugyanekkor került sor a hatvani ferences rend 1950. június 19-i kitelepítésekor, a kitelepítés ellen tüntető 35, többségében vasutas család elhurcolására

is. A hatvani férfiakat Recskre internálták, a nőket és a gyerekeket pedig a Hortobágyra Kónya és Borzas tanyára vitték, ahova a határsávból kitelepítetteket is szállították. A határsávban hasonló méretű akcióra többé nem került sor, de az ott élők ettől kezdve folyamatos rettegésben éltek. Kisebb tisztogatásokra ugyanis később is sor került. Ezt az első nagy hullámot másfél éven át nem követte újabb.

A kitelepítési hullámok 1953 januárjáig folytatódtak kiterjedve a vidéki nagyvárosokra és más településekre is. Két nagyobb akció keretében 1952-be például Miskolcon, Nagykanizsán és Szegeden hajtottak végre kitelepítést. Fővárosi azonban csak elvétve akadt a táborokban, a nagy budapesti kitelepítés áldozatai nem a Hortobágyra kerültek. Az utolsó nagyobb hortobágyi táborba telepítést 1953 januárjában Kunmadarason hajtották végre.

1953-ra 12 zárt tábort hoztak létre a Hortobágy pusztáin és elnéptelenedett tanyavilágában, amit a „telepesekkel” népesítettek be. A táborok a következők voltak: Tiszafüred – Kócspuszta, Tiszaigar, Tiszagyenda - Kormópuszta, Tiszaszentimre, Polgár – Lenintanya, Hajdúnánás – Tedej, Árkus, Borsós, Ebes, Elep, Kónya-tanya.²

A táborrendszer kialakítása szorosan összefüggött Magyarország politikai szövetségesi kötelezettségével, tehát, hogy feladata volt konkrét előkészületeket tenni a közelinek vélt világháborúra. A szovjet blokk háborús terveiben az első hadműveleti lépésként Jugoszlávia katonai megszállása szerepelt. Hegedűs András, aki a kitelepítések idején a Központi Vezetőség tagja volt visszaemlékezéseiben elmondta, hogy céljuk a kétirányú hadviselés volt, tehát a külső ellenséggel vívott harcokkal

2 A kitelepítés és táborrendszer bemutatásához az alábbi műveket használtam: Dadányi Miklósné: "Az álmok szertefoszlának". Egy kitelepítés krónikája. Budapest–Miskolc– Hortobágy. Bp. Cserépfalvi. 1996. Ember Mária: Hortobágy, szociális tábor 1952-1953. In: Forrás. 1981: 6. Füzes Miklós: Törvénysértéssel. Pécs. Pannónia. 1992. Gulyás Gyula– Gulyás János: Törvénysértés nélkül. Bp. Láng. 1989. Hantó Zsuzsa–Takács János–Füzes Miklós–Saád József (szerk.): Kítaszítottak: „Magukkal fogjuk megszírozni a földet”. Budapest: Alterra, 2001. Holopcey Péter–Irha Melinda „Eltanácsoltak” I. (Adalékok a miskolci kitelepítés történetéhez) Miskolc: Kézirat. 2001: Jeszenszky Iván: Kitelepítettek. Bp. Littera. 1995. Magyar Bálint: Borsós tanya. Hortobágy. J. Gyula visszaemlékezései. Mozgó világ. 1983. 11. Merley Tibor: Emlékezés az 1952-es szegedi kitelepítésre. In: Fejér Dénes–Micheller Magdolna (szerk.): Bűnhődés büntetlenül. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége. Bp. 1996. Zimmer Tibor: Háborús bűnösök, népbíróságok. In: História. 1982. 2. Saád József: Hortobágy- egy fejezet a deklasszálás történetében, konferencia paper, kézirat.

párhuzamosan a frontvonalak mögött preventív tisztogatásokat kell folytatni.

„... a harmadik világháború közeledik. És a harmadik világháborúnak egyik első lépése Jugoszlávia megszállása. Készülődvén erre a háborúra, katonákban, tehát a vezérkarban merült fel az a gondolat, hogy a határszélen mindenképpen olyan mérvű deportálást kell végrehajtani, ami biztosít bennünket arról, hogy a határszélen abban az övezetben, amely fölvonulási üzenetnek számított, a katonai megmozdulásokról információk ne szűrődhessenek ki és szabotázsakciók ne történhessenek a katonai megmozdulások ellen. Ez adta a racionális okot a kitelepítéshez.”

Ez a visszaemlékezés jól mutatja a totalitárius rendszerek hadviselésének alapsajátosságát. A Szovjetunió hadviselése mindig kétirányú volt. A konkrét harcokon túl a belső ellenség közömbösítése, tehát a feltételezhető kollaboránsok, az osztályhelyzetük alapján valószínűleg az ellenséghez húzó társadalmi csoportok ártalmatlanná tétele szorosan hozzátartozott a háborúhoz és a háborúra való felkészüléshez egyaránt.

A kitelepítés jogi alapját az 1939/II. törvénycikk teremtette meg. Ez a törvény lehetővé tette a kormány számára, hogy, azokat a személyeket, akiknek a jelenléte bizonyos területeken, vagy településeken „veszélyezteti a közrendet vagy közbiztonságot, vagy más fontos állami érdeket, illetve jelenlétük gazdasági érdekből aggályos”, azokat a személyeket kitilthatja az adott területről és rendőri felügyelet vagy szükség esetén rendőri őrizet alá helyezheti. A rendőri őrizet alá helyezettéket lehetősége van a kormánynak munkára is kötelezni. A rendelet kimondta, hogy a rendőrhatósági őrizetbe

helyezést, tehát az internálást, az első fokú rendőrhatóság hajthatja végre, és csak a belügyminiszter által kijelölt községekben, ahová az internált személyeket csoportosan rendőri vagy katonai kíséret mellett kell odaszállítani. A közös háztartásban élőket a családfő közelében kellett elhelyezni. A legszükségesebb tárgyakat az internált személyek megtarthatták, és ezt az internálási helyen jegyzékbe kellett venni a hely igazgatójának aláírásával. Az internálta levelezését ellenőrizni kellett. Táviratot nem adhattak fel, a telefont nem használhatták. Az internálást a belügyminiszternek joga volt minden esetben a saját nevében is elrendelni.

Ezt a valójában háborús helyzet idején alkalmazható rendeletet léptette tehát hatályba a kitelepítés jogi biztosítékeként a Belügyminisztérium a 228.010/1948.IV/1. Bm. számú rendeletében.

A kitelepítési akció nem származtatható egyenesen sem az MDP általános parasztpolitikájából, sem a kulákság elleni általános támadásból, bár elsősorban ők voltak a szenvedő alanyai. Az MDP Politikai Bizottságához 1950 június 24-én, a határsáv kitelepítéssel egy időben benyújtott jelentés is csak a kulákság korlátozásáról, módjairól és eredményeiről szólt. Ugyanígy Gerő Ernő 1952. Július 10-én Hegedűs Andrásához írt leveléből megállapítható, hogy még ekkor sem látta elérkezettnek a kulákság likvidálását.

A kitelepítések hatósági szempontjai azonban rendkívül bonyolultak. Azt, hogy ki került a kitelepítendőkhöz listájára törvény, vagy rendelet nem szabályozta, és valójában egységes elvet sem követett. A fő cél a megfélemlítés volt. Jelentős szerepe volt a kitelepítésben a háborús hisztériának, a Tito és Jugoszlávia elleni háborús terveknek. A kitelepítendőkhöz listájára így mindenképpen rákerült az eleve kollaboráns gyanúsaként tartott délszláv etnikum, és mindenki, akinek korábban köze volt a jugoszláv fegyveres

alakulatokhoz. Szinte biztosan felkerült továbbá a listára mindenki, aki valamilyen ok miatt politikailag priuszosnak számított, vagy akinek volt valamilyen ügye a hatóságokkal, tehát tanúként kihallgatták, Veszélyeztette volt az is, aki a koalíciós időszakban vállalt politikai szerepet. Tulajdonképpen azonban már az is elegendő ok volt a kitelepítésre, ha az adott személynek tulajdona volt, vagy elért valamit, művelt, tanult ember volt.

A kitelepítés így szorosan kapcsolódott a kulákellen kampányhoz, és az ún. reakciós elemek a régi közigazgatási garnitúra (jegyzők) és az előző rendszer fegyveres alakulatai (csendőrök, katonatisztek) elleni harchoz.

A kitelepítési listákat a helyi hatóságok javaslatára a járási rendőrkapitányságokon állították össze, a párt járási szervezeteinek segítségével. Voltak települések, ahol erre a célra a helyi rendőrség politikai megbízottja, a községi párttitkár és a községi pártbizottság egyik vezetőségi tagja külön bizottságot alkotott. A lista véglegesítését a járási szervek végezték. A kitelepítés végrehajtásába a helyi indulatok, törlesztési lehetőségek sok esetleges elemet is belevittek. Volt olyan falu, amit a hatóságok valósággal megtizedeltek, másokat azonban alig érintettek. Abban, hogy milyen sors jutott az adott községnek nagy szerepe volt a helyi párt és tanácsi vezetésnek, az rajtuk múlt, hogy milyen volt az adott falu megítélése a felsőbb pártvezetésben és a rendőri szervek körében.

Amilyen esetleges volt a kitelepítendő kiválasztása, olyan szervezett és egységes volt a kitelepítési akció. A kitelepítést minden esetben éjjel hajtották végre az ÁVH-s karhatalmisták és rendőrök, akiket a kitelepítés estéjén a szomszédos vagy távolabbi megyékből rendelték a járási rendőrkapitányságokra. Itt magkapták a szükséges eligazítást és a névre szóló borítékokat a kitelepítési határozatokkal. Ezekkel éjfél után két óra tájban

jelentek meg a kijelölt községek kitelepítésre kijelölt családjainál. Egy családra négy-hat hatósági ember jutott, általában két ÁVH karhatalmista, három-négy rendőr és egy ún. népi őr, gyakran a falu lakói közül, akinek a feladata az elhurcolás után lepecsétel épületek őrzése volt.

A kitelepítési határozatot, amit véghatározatnak nevezetek a járási kapitányságok, a későbbi budapesti kitelepítésektől eltérően nem kézbesítették ki előre. A határozat az együtt élő családtagok kitiltásáról rendelkezett és kényszertartózkodási helyre távozásukat írta elő, az említett 1939-es törvény 8030-as végrehajtási rendeletére hivatkozva³. A cél a vagyon szabaddá tétele volt.

A határozat indoklás a következő volt: „nevezett eddigi lakóhelyéről való kiutasítása és új lakóhelyének elfoglalása közérdekből szükségessé vált, a véghatározat ellen fellebbezésnek helye nincs.” Az ítélet megfellebbezhetetlenségét az 1929-es közigazgatás-rendezési törvény XXX. törvénycikkének 56. §-ra hivatkozva indokolta a határozat. A törvény végrehajtási rendeletében ugyanis a fellebbezéssel kapcsolatban szerepel egy hasonló mondat, de ez természetesen nem a vagyonek kobzásra vagy kitiltásra vonatkozik, és pontosan úgy szól, hogy „fellebbezésre való tekintet nélkül, azonnal végre kell hajtani”, ami nem zárja ki a fellebbezés lehetőségét.

A jogi hivatkozások azt jelzik, hogy volt némi törekvés az akciók törvényesítésére. A közigazgatási büntetőeljárások jogszemléletére azonban ugyanaz az ad hoc elemekből építkező koncepció logika jellemző, mint a korabeli bírósági perekre. Természetesen volt olyan is, aki megtagadta a határozat aláírását, de ez semmit sem számított. A családoknak általában fél órát adtak a csomagolásra. Legtöbbször a vasútállomásra vitték őket, ahol

³ Itt egy elírás szerepelt minden kitelepítési határozatban, a budapestiekben is. Valójában a hivatkozott rendelet 8130-as számon szerepel a jogszabálygyűjteményekben.

hajnalban tehervonat várta őket.

A kitelepítési határozat egy fontos figyelmeztetést is tartalmazott: „A kényszertartózkodási helyül kijelölt várost, községet a kiutasított személy nem hagyhatja el. E tilalom megszegése azonnali rendőrhatalósági őrizet alá helyezést (internálást) von maga után”. Az előírás megszegésére azonban a kitelepített családoknak módjuk sem volt, hiszen őket nem városba, vagy községbe, hanem a Hortobágyon a pusztában rendőri őrizet alá helyezték. Ennek ellenére minden táborban sor került internálásra is, aki a táborban került szembe a hatóságokkal a szokásos rendőrbíráskodást követően internálótáborba került.

A kitelepítést többségében vasúton, tehervagonokkal hatották végre. Zárt vagonokban egy-két családot két ór felügyeletével szállítottak. A helytől függően természetesen, de főként a határsávból általában Budapesten keresztül, a miskolci vonalon, majd a füzesabonyi elágazásnál Debrecen-Nyíregyháza felé irányítva közelítették meg a kijelölt hortobágyi táborokat. A hangulatot jelzi, hogy bár a kitelepítettek kezében volt a végzés, mégis teljesen bizonytalanok voltak abban, hogy hova viszik őket. A Szovjetunió felé vezető vasútvonalra kerülve, sokak fejében megfordult, hogy valamelyik szovjet kényszermunkatáborba viszik őket.

A családokat a nyílt vasúti pályán, illetve a Hortobágyot átszelő vagy környékező vasútvonal valamelyik megállójában szállították ki (pl. Ohat-Pusztakócs, Kónya, Hortobágy-Halastó, Ebes, Tedej, Pusztakettős, Kunhegyes). A nőket, gyerekeket, öregeket fogatokon vitték, a férfiakat lovas rendőrök kísérték a kijelölt táborhelyekre. A táborot valamelyik állami gazdaság területén jelölték ki. A szálláshely kiürített juhhodályokból, istállókból, magtárakból, gazdasági barakkokból állt.

A Hortobágy területi adottságai alapján és a gazdasági

beavatkozásoknak köszönhetően ideális terep volt a magyar Gulag kialakítására. A világtól elszigetelték természeti adottságai, többek között az ősztől tavaszig szinte járhatatlan szikes sár és a közlekedési utak hiánya. A terület szubkulturális zártságát tovább erősítették a szocialista gazdasági kísérletek a rizs, gyapot és cukorrépa termelés, amit a kitelepítettek munkaerejére építettek.

A táborok kialakításával párhuzamosan folyt a Hortobágy hagyományos gazdálkodási módjának felszámolása. A nagyobb legelőbérleteket kisajátították, a parasztokat elűzték, földjeiket az állami gazdaságba tagosították, tanyáikat lebontották.

A kiürült istállókat, magtárakat, tanyákat, barakkokat gyorsan zárt táborokká lehetett alakítani. A táborok a területileg illetékes ÁVH parancsnokságokhoz és rendőrkapitányságokhoz tartoztak. Az őrszemélyzetet a rendőrség biztosította. Az kitelepítettek foglalkoztatását az állami gazdaságok (pl. Hortobágyi, Bánhalmi, Borsósi, Szásztelki, Nagygomposi, Bödönháti, Polgári, stb.) oldották meg. A területen összefüggő rabgazdasági rendszer alakult ki. A rendszeren belül élénk munkaerőcsere forgalom folyt az egyes állami gazdaságok között. Gazdasági tekintetben a táborok részben az állami gazdaságokhoz és azok minisztériumához, részben a kényszerfoglalkoztatás országos hatókörű vállalatához a KÖMI-hez tartoztak.

Az alföldi zárt kénysERMunkatáborokba való telepítés a korszak büntetési módjainak sajátos típusát képviseli, olyan eljárási módot honosított meg az országban, amit az 1945 utáni korszak katonai, rendőri és közigazgatási hatósági ítélkezési gyakorlata addig nem alkalmazott. Ez a kénysERTartózkodási helyre való telepítés teljes vagyoneLkobzással járt, az egész családot érintette. A kitelepített családokat táborokban helyezték el és

kényszermunkát végeztettek velük. A korszakban és sokszor azóta is egybemosva használták a különböző büntetési módokat. A hortobágyi zárt táborokba való kitelepítés megértéséhez fontos különbséget tenni a hatósági, tehát bírósági eljárási nélküli büntetőakciók között. Bár természetesen a gyakorlatban vannak átfedések és keveredések (pl. a munkaszolgálat esetében), de valójában négy markáns típus különböztethető meg: deportálás, internálás, családos kitelepítés rendőri őrizettel, családos kitelepítés rendőri felügyelettel.

A deportálás egyének és családok tömeges elhurcolását jelenti az országból, teljes vagyonelkobzás mellett, meghatározatlan időre és a büntetettől való mindenféle elszámolási kötelezettség nélkül. Ennek kegyetlen példája a holocaust, vagy a polgári lakosság 1945-ös tömeges Szovjetunióba való hurcolása.

Az internálás a rendőri, katonai, államvédelmi szervek meghatározott időre kiszabott büntetése, amit egyénekre szabtak ki. A büntetést zárt táborban, fegyencként, általában kényszermunkára ítélve kellett letölteni. Ilyen internáló táborok voltak: Dél-Buda, Kistarcsa, Recsk.

A családos kitelepítés rendőri őrizettel típust példázzák az általam vizsgált hortobágyi táborok. Ez egy kevert forma. A nem határozott időre szóló büntetés a deportálást, míg a kényszermunka és a zárt tábor az internálást és deportálást egyaránt idézi. Az internálástól eltérően azonban a büntetés családokat sújtott. A deportálástól eltérően az országon belül tartották a büntetés alatt állókat.

A családos kitelepítés rendőri felügyelttel formát pedig az 1951-es budapesti kitelepítés példázza. 1951 nyarán budapesti családokat száműztek a Tiszántúlra, Tisza-menti megyékbe. A hortobágyi kitelepítéshez hasonlóan ez a kiutasítási is családokat érintett, meghatározatlan időre szólt és teljes

vagyonvesztéssel járt. Lényeges különbség azonban, hogy a büntetéssel sújtott családokat egymástól elkülönítve magánszemélyeknél – általában szintén büntetés alatt álló kulákoknál- helyezték el. Tulajdonképpen a társbérletesítés falusi formája volt ez. A családok nem rendőri őrizet, hanem rendőri felügyelet alatt álltak.

A hortobágyi zárt táborok, mint büntetési forma valahol az internálás és deportálás között helyezhetők el, ezek elemeit ötvözik. Az életkörülmények, bár táboronként nagy eltérések voltak az időbeli bizonytalanság ellenére is, főleg a családi együttlét miatt talán elviselhetőbbek voltak, mint az internálótáborokban élő raboké.

A táborok felszabadításra, a többi büntetés feloldáshoz hasonlóan 1953 júliusa és októbere között került sor.

Az elbocsátó rendőrségi határozat nem vett tudomást a rendőri őrizet alatt tartás tényéről. Feloldotta a kényszerlakhelyhez kötöttséget, és figyelmeztetett az érvényes letelepedési jogszabályok betartására: haza, a fővárosba, a szocialista nagyvárosokba tilos volt költözni. A következő évtizedekben a kitelepítetteknek érdekévé tették, hogy tisztázatlan helyzetüket ne bolygassák, rehabilitálásukat ne kezdeményezzék. Arra azonban volt lehetőség, hogy a saját érdekükben ezt-azt kijárjanak, visszaszerezzenek. Kaphattak például a földjükért névleges kártérítést a téészesítés idején, vagy idővel visszatérhettek az otthonukba. A munkahelyi előmenetelnél, vagy a gyerekek továbbtanulásánál általában nem vették figyelembe a kitelepítést.

A kunmadarasiak Borsós tanyára való kitelepítése jelentette tehát ezeknek a kitelepítési akcióknak az utolsó és egyben sajátos mozzanatát.

Sokat tudunk a sztálinizmus magyarországi időszakának erőszakos

büntető és népességmozgató akcióiról. Egyre több írás, regény, visszaemlékezés, publicisztika és történeti feldolgozás jelenik meg a hortobágyi és közép-Tisza vidéki kényszermunka táborokról. A források többsége: az áldozatok emlékezései alapvetően az elhurcolást, a táboréletet és a felszabadulást idézik fel, kevés szó esik a kitelepítést megelőző évek, évtizedek történéseiről, a családok mindennapi életéről, arról a világról, amelyből erőszakkal szakították ki ezeket az embereket.

Dolgozatom következő része erről, Kunmadaras kitelepítés előtti életéről szól, helytörténeti dokumentumok alapján és a szemtanúk – a ma újra Kunmadarason élő egykori telepesek – visszaemlékezései segítségével.

KISZAKÍTOTTAK: KUNMADARAS ÉLETE A KITELEPÍTÉS ELŐTTI IDŐKBEN

Hideg, sáros nyirkos tél volt 1953 tele. Nagyon nagy sár volt, a legtöbb utca, mivel kövesút nem volt, szinte megközelíthetlenné vált.

Esett az eső január 6-án éjjel is. Erős fényű elemlámpák világítottak be az ablakon. Hárman aludtunk akkor éjjel a házban. Mi akkor már néhány hónapja a nagynénémnél, Zsuzsika néninél laktunk, mert a mi házunkat és tanyánkat akkora már elvették, úgy mondták államosították. A nagybátyám és az unokaöcsém nem volt otthon ezen az éjszakán, csak szegény Zsuzsika néni és mi. Zsuzsika néni egy kicsit nagyothalló volt.

A kopogásra, dübörgésre mi ébredtünk fel – Az Államrendőrség nevében kinyitni! – hallatszott kívülről a felszólítás. Hideg volt emlékszem, nagyon hideg volt a szobában, mert a kályha már kialudt, és nagyon fáztunk az urammal, ahogy ki kellett kelni a meleg paplan alól. Úgy hálóingbe mentünk azután ki. Azt hittük értünk jönnek.

A rendőrök sokan voltak, mind bejöttek a kis konyhába. A konyhából nyílt a két szoba, Zsuzsika néni szobája és a mi szobánk is. Bennünket aztán gyorsan igazoltattak, s mondták, hogy nem minket keresnek, hanem a háziakat. Aztán betereltek a szobánkba, fegyvert fogtak ránk, és ránk parancsoltak, hogy maradjunk az ágyban, és mindenekelőtt maradjunk csendben. A nyitott ajtón azonban mindent láttunk...

A rendőrök berontottak a másik szobába, felverve álmából Zsuzsika

nénit, aki első megdöbbenésében fel sem fogta, hogy mi történik. Hallotta a rendőrök hangját, amint felolvassák a kitelepítéséről szóló határozatot, kezében fogta az iratot, de nem értette mit jelent. Végigrohant a házon, beszaladt a szobánkba, ébresztgetett, szólított: Nem keltek fel? Gyertek már, no gyertek már! – könyörgött, de a rendőrök visszaráncigálták, hogy – Pakoljon! Szegény néni azonban ijedtében azt sem tudta mihez nyúljon, mit fogjon. Végül a rendőrök összedobáltak neki egy batyut benne némi ruha és egy kis élelem, majd összecsomagolták az ágyát is és kiterelték a házból. Ránk meg ránk zárták az ajtót. Bentről hallottuk, hogy mindent szétszednek, átkutatnak, feldúlnak. Reggel mertünk csak kijönni a szobából. Láttuk a romokat. Ott maradtunk a lepecsételt házban.

A szemtanú elbeszélése, mint történeti forrás módszertanilag – ismeretesen – problematikus. Milyen történet mondható el a szubjektív beszámolók alapján? Felmerül a manapság sokat vitatott narrativitás kérdése⁴. Hogyan lesz az emlékezetből történelem? Hogyan lesz a szubjektív élethelyzet valóságaiból történelmi valóság?

Jelen írás alanyai, amikor a kitelepítés előtti madarasi életről beszélnek, gyermekkorukat, fiatalságukat idézik fel. Ötven-hatvan esetleg hetven év távlatából bár – pszichológiai okokra visszavezethetően, érthetően – rendkívül élénk emlékekről van szó. Többnyire szép emlékekről. (Ezt az idillt az idő távlatán túl még inkább erősíti a kitelepítéssel szembeni kontraszt önkéntelen hangsúlyozása, amely azonban a

Az interjúrészletek öt hetven-nyolcvan éves asszonnyal és egy hetvenen felüli férfivel folytatott beszélgetéseimből valók.

4 Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelmi elbeszélés, Napvilág Budapest, 2000.

Ricoeur, Paul: Történelem és retorika In: Tomka Beáta (szerk.): Narratívák 4. A történelem poétikája, Kijárat, Budapest, 2000. 11-25.

White, Hayden: A történelem terhe, Osiris, Budapest, 1997.

visszaemlékezésekben valóságként jelenik meg.) Az esetleges „torzítások” ellenére nem áll szándékomban felülbírálni vagy megkérdőjelezni az elbeszelt történetek valóságosságát. Az emlékezők valósága ez, amely többet árul el róluk, az *ő világaikról*, mint a számszerűsíthető adatok. Elbeszéléseik fenomenológiai értelemben vett életvilágok⁵ segítségével a történéseken túl megragadhatóvá válik egy csoport: a *telepesek* identitása, identitást képző gondolati konstrukciói is. Az életvilágnak, a mindennapi életnek ez a felfogása megszabja a kutatás irányát is. Az elemzés a mindennapi életet alkotó tudásra, jelentésekre, az azokat reprezentáló cselekvésekre, a mindennapi élet belülről történő megértésére, a mindennapi élet történetileg meghatározott mintáinak értelmezésére irányul.⁶ Létezik a társadalomnak – és a történelemnek – mint totalitásnak egy megelőző vagy ideiglenes tapasztalata, amely tapasztalat olyan morális érzésekből, beállítódásokból és ezen beállítódások változásaiból, élethelyzetbeli válságokból szerveződik, amelyek a cselekvő személyek valóságmegértése számára azért bírnak meghatározó jelentőséggel, mert az Identitást létrehozó, illetve az identitást megváltoztató képességükön keresztül a társadalmi-történelmi egészre utalnak.⁷

1953. január 6-án éjjel, ponyvás teherautókra rakva, 154 kunmadarasi lakost vittek el a közeli Hortobágyra, *Borsós tanyára*. Az 1950 -1953 közötti kitelepítések egyik utolsó mozzanatát jelentette ez az akció. A faluban ekkor másodszor került sor családok elhurcolására. Először 1951. november 9-én vittek el kunmadarasakat

⁵Schütz és a fenomenológia képviselői (Berger, Luckmann) az „életvilág struktúráit” elemzik. Mivel ezeket a „természetes beállítódás” jellemzi, ez a világ a „mindennapok világa”. (Schütz: A fenomenológia vezérfogalmai.1984, Gondolat In: Fenomenológia a társadalomtudományokban 96-118.o. , Berger, P. L., - Th. Luckmann, A valóság társadalmi felépítése. Józsvöveg Műhely Kiadó, 1998.)

⁶ A jelentések akár cselekvésekben, intézményekben, termelési produktumokban, szavakban, együttműködésekben, vagy dokumentumokban testesülnek meg, csak belülről tárhatók fel (Habermas, idézi Niedermüller 1994) Niedermüller Péter: Paradigmák és esélyek, Replika 1994/13-14.

⁷ Habermas, Jürgen: A társadalomtudományok logikája, Budapest, Atlantisz, 1994.

különböző hortobágyi kényszermunkatáborokba: 30 embert *Polgár-Lenin tanyára*, és további 17 főt *Elepre*. Az első kitelepítés a falu felsőbb társadalmi rétegét érintette. Elvitték a falu főjegyzőjét, az állatorvost családotól, az orvos özvegyét, két csendőrt és egy rendőrt családtagjaikkal együtt, két katonatisztet és családját, az egyik kocsmárost és a feleségét, és még hat kulákként nyilvántartott családot, akik közül az egyik malomtulajdonos is volt.

A január 6-i akció már döntően a kulákcsaládokat érintette. Az ő elbeszéléseik alapján próbálok meg rekonstruálni a falu kitelepítés előtti életét.

Történelmi háttér –háttér történet

Kunmadaras nagyközség Jász Nagy- Kun Szolnok megyében, a Karcag – Tiszafüred vasútvonal mentén, a megye keleti részén, a Nagykunság északi szegletében fekszik, közel a Hortobágyhoz. A Kunmadarasi puszta, és a Kunkápolnási mocsár a Hortobágyi Nemzeti Park része.

Lakosainak száma napjainkban 6200 fő. Ma is magán hordozza a mezővárosi települések jellegzetes vonásait. Földrajzi elhelyezkedése nagyban különbözik a kitelepítéssel sújtott településektől: nem a határsávban fekszik, és nem a vidéki iparosítás központja, nem vidéki nagyváros. Kunmadaras mégis erősen ingerelte a büntető hatóságok éberségét, s ennek okai a falu 1945 utáni történetében keresendők.

A korszak, amelyről az emlékezők elbeszélései szólnak, az 1930-as, 40-es évek időszaka.⁸ Kunmadaras lakóinak életét ekkoriban szinte kizárólag a mezőgazdaság határozta meg. A község területe 1936-ban 26536 kat. hold volt. A lakosság nagyobb

⁸ Kunmadaras történetének leírásához Kormos László Kunmadaras története, Kunmadaras fejlődéstörténete a termelőszövetkezeti községgé alakulásáig, Szolnok, 1987 valamint Apor Péter: A népi demokrácia építése Kunmadarason, 1946. Századok 1998/3: 601–632., című műveket használtam.

része: 2776 fő a mezőgazdaságban tevékenykedett, iparral 368 fő, kereskedelemmel 158 fő foglalkozott. A világháborút megelőzően négy országos és egy hetivására volt. Kunmadaras magyar nemzetiségű falu. Lakosainak száma 1941-ben már 8231 fő volt. Vallási megoszlásuk hűen tükrözi az alföldi falvakban szokásos arányokat: a többség református (6901 fő) és római katolikusok (1015 fő), az izraeliták száma 273 fő volt.

Kunmadaras régen mezőgazdasági település volt, ma már nem az, mára már teljesen megváltozott a lakosság összetétele. De akkor kevés iparos ember volt a faluban, gyár nem volt csak egy téglagyár. Főleg gazdálkodók éltek a faluban, mindenki dolgozott, a szegényebb emberek napszámba, a gazdálkodók pedig vagy a saját földjüket vagy az uradalmi földeket művelték. Tanyák voltak Kunmadaras határában, szétszórt tanyavilág volt. Borzasztó nagy volt, amit ma már sajnos nem lehet megtalálni, szinte teljes egészében kiirtották a tanyákat.

A nagyközség életében kiemelkedően fontos volt az 1920-es Nagyatádi- féle földosztás, amelynek során 150 kat. hold földet osztottak ki. A madarasi szegényparasztság 1-2 holdas parcellákhoz jutott. A földosztás azonban a birtokmegoszlás aránytalanságain nem sokat csökkentett.

2. táblázat Az 1906-os és 1935-ös birtokmegoszlás összehasonlítása

Birtok nagyság	1906	1935
5 kat. hold alatt	894	977
5 –50 kat. hold	645	583
50 – 100 kat. hold	14	37
100- 500 kat. hold	9	13
500 – 1000 kat. hold	-	2
1000 kat. hold felett	-	1
Összesen:	1562	1613

Legnagyobb arányban az 50-100 hold feletti gazdaságok száma nőtt, (2,64-szeresére), míg az 5-50 hold közötti birtokkal rendelkezők száma csökkent, ami arra enged következtetni, hogy azok voltak képesek földbirtokaikat leginkább növelni, akik ebbe a birtokkategóriába tartoztak. A legnépesebb csoportot a század elején és a két világháború között is a törpebirtokosok alkották. A madarasi birtokmegoszlás valamivel kedvezőbb volt az országosnál. Az életképesnek tekinthető 20 holdon felüli birtokok aránya itt meghaladta az országos átlagot. Ez annak is köszönhető, hogy a nagybirtokok aránya a faluban meglehetősen alacsony volt. A 10 kat. hold alatti törpebirtokosok kezén az összes megművelt földterület 29% volt, ugyanakkor az országos arány 24,3%, tehát Kunmadarason a törpebirtokosok földterületének aránya is jobb volt az országos átlagnál. Ezzel szemben a 20 kat. holdon felüliek szántföldjének korszakbeli hányada alatta volt országos részarányuknak (59,1% szemben 60%-kal), ami azt mutatja, hogy Kunmadarason valamivel kisebb birtokosok tartoztak ebbe a kategóriába, és ez tovább erősíti a birtokmegoszlás egyenletesebb voltát.

3. táblázat Birtokmegoszlás összehasonlítás az országos arányokkal (1935)

Birtoknagyság	Országos arány (a gazdaságok száma szerint) %	Kunmadarasi arány (a gazdaságok száma szerint) %
10 kat. hol alatt	85	81,14
10-20 kat. hold között	8,8	8,2
20 kat. hold felett	6,2	10,66

A mezőgazdaságon belül a szántóföldi növénytermesztés dominált. A falu lakói egyre több legelőt és rétet vettek művelés alá, ami szűkített az állattartás lehetőségein. A 19. században még virágzó állattenyésztés a századfordulótól fokozatosan csökkent. Az istállózó állattartás valójában csak a nagybirtokokon honosodott meg, a kisbirtokosok csak kis mértékben, főleg saját szükségleteik ellátására foglalkoztak állattenyésztéssel. A visszaesést leginkább a juhállomány csökkenése mutatja. Madaras a 19. században híres juhtenyésztő területnek számított, 1846-ban még 12 934 juhot tenyésztettek a községben, közel 100 évvel később, 1944-ben már csak 3072 volt a juhok száma. A 20. században az ipar és a kereskedelem is fejlődésnek indult a településen. Az iparban – a malomiparban és a téglagyártásban – dolgozók száma fokozatosan nőtt. A kereskedelem az ipar fejlődését követte, főként a gabona és téglakereskedelme virágzott.

4. táblázat Az ipari üzemek foglalkoztatás szerinti megoszlása

	1900	1910
Segéd nélkül	175	202
1 főt foglalkoztató	73	52
2 főt foglalkoztató	24	23
3-5 főt foglalkoztató	18	21
6-10 főt foglalkoztató	1	1
20-nál több főt foglalkoztató	1	1

A kereskedelem gyorsabb és biztosabb lebonyolítását szolgálta a vasút: A Karcag – Tiszafüred helyi érdekű vasút építését 1898-ban kezdték meg.

Az iparos negyed a városközpontban volt, a Kunhegyes felé vezető utcán, főleg ezen az utcán. Ez a rész szinte teljes egészében zsidó negyed volt, tehát majdnem minden házban zsidó emberek laktak ebben az utcában, akik az üzleteikben különböző dolgokat árultak: voltak szatócsok, volt ékszerész, szikvizes, borkereskedő, tollkereskedő, terménykereskedő, tehát volt mindenféle kereskedő a faluban.

Jellegadó események – Kunmadaras új arca

A második világháború megváltoztatta a falu életét. 1943-ban a német hadsereg megkezdte a község külterületén – mintegy 860 kat. hold területen – a repülőtér építését. Kunmadaras ennek következtében a háború egyik fontos helyszínévé vált.

A repülőtér mellett volt a tanyánk. Mi gyerekek ott őriztük a repülőtéren a teheneket, a birkát, a malacot. Akkoriban épült az a nagy repülőtér. 44-be ott voltak a németek. Sok-sok katona. Nagyon szerettek bennünket, még a repülőbe is beleültettek bennünket, gyerekeket. Meg akkora nagy tábla csokikat adtak... Meg beleülhettünk a csilébe is és azzal mentünk. Hát ez volt abban az időben.

1944. március 19. után, Magyarország katonai megszállását követően, a német csapatok állandó mozgásban voltak a község területén. Kunmadarason székeltek a 13-as német páncélos hadosztály. Tavasszal a hadsereg visszavonulásának biztosítására, 500 fő elszállásolására igénybe vették a használaton kívüli lakásokat és iskolákat. A bombázások idején a repülőtér miatt félelem szállta meg a lakosságot, amit tovább fokozott a zsidó lakosság elhurcolása és a férfi lakosság katonai szolgálatra mozgósítása.

Édesapám abban az időben dolgozott meg katona volt. Volt olyan év, hogy kétszer-háromszor is behívták, mozgósították. Aztán 45-ben fogságba esett, és 1947. július 30.-án jött haza a hadifogságból, utána

újra ipart nyitott, tehát hentes üzletet nyitott. Addig anyukám a volt segédünkkel tartotta fenn az üzletet, tehát anyukám adta az ipart, meg az üzletet, Pista a segéd pedig vágott és pénzt adott nekünk, ilyen megállapodás volt Pista meg anyukám között. Mikor apa hazajött, aztán átvette az üzletet.

A második világháború kunmadarasi áldozatainak száma: 114 katona és 18 polgári személy. Legnagyobb részük a háború utolsó szakaszában, 1944-et követően hunyt el. Ha az áldozatok számához hozzávesszük a deportálásban és munkaszolgálatban elpusztult 175 zsidót is, akkor a második világháború áldozatainak száma jóval meghaladja a háromszázat.⁹

A szovjet csapatok október 12-én kiűzték Kunmadaras területéről a német hadsereget, birtokba vették a települést és megkezdték a Tisza átkelőhelyek biztosítását előkészítő hadmozdulataikat. A hadsereg fontos támaszpontjává vált a község: magas rangú katonai parancsnokságot, rádiót, telefont, távirót működtettek a településen. A háború csak 1944 végén zárult le a faluban. Mint katonai támaszpont, Kunmadaras a II. világháborúban kiemelkedett a környező települések sorából. A falu katonai fejlesztése a háborút követően is folytatódott. A német hadsereg által épített keskeny, füves leszállómező gyorsan tönkrement. 1950 októberében — szovjet utasításra — határozat született a magyar néphadsereg, s ezen belül a légierő intenzív fejlesztéséről. A program fontos eleme volt, hogy a háborús készülődés jegyében, rövid időn belül korszerű, MiG —15-ös vadászgépeket állítsanak üzembe.

Az új — akkor még szigorúan titkosan kezelt — típus azonban már megfelelő méretű beton futópályát igényelt. Ezért haladéktalanul hozzáláttak a magyarországi

⁹ Pelle János: Az utolsó vérvádak: az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből, Pelikán Kiadó, Budapest, 1996. Ötvös László: Emlékezzünk régiekre, áldozatokra! , TOP-VISION, Kunmadaras, 1992.

katonai repülőterek kiépítéséhez és modernizálásához. Kunmadarason is megépült a 2500 méter hosszú és 80 méter széles kifutópálya, valamint a vele párhuzamos gurulóút. A kiszolgáló- és lakóépületek száma rövidesen már egy kisebb falu nagyságát tette ki. Ez lehet a település egyik olyan sajátossága, amely a későbbiekben hozzájárulhatott a kitelepítésekhez is.

A paraszti társadalom életében – így Kunmadaras életében is – a két háború közötti időszakban számos kisebb-nagyobb feszültségforrás alakult ki, majd vált tartóssá. Ezek közül legjelentősebb a földkérdés megoldatlansága volt. Kunmadarason már a földreformról intézkedő, 1945. március 15-i 600/1945. M. E. sz. rendelet megjelenése előtt megkezdődött a földosztás. Megalakult a *Nemzeti Bizottság*, majd a *Földigénylő Bizottság*, melynek tagjai főként azokból a törpebirtokosokból és agrárproletárokból álltak, akik a Nemzeti Parasztpárt és a Kommunista Párt tagjai is voltak.

Az első földosztásra 409 igénylő jelentkezett. A bizottságnak nehéz dolga volt: sok volt az igény, kevés a terület. Nagybirtok csak 14 volt a községben, a parasztbirtokokat pedig a rendelet szerint 300 holdig meg lehetett tartani. Végül 1972 kat. hold földet osztottak ki: ebből 1890 kat. hold szántó, 124 kat. hold rét és 83 kat. hold házhely volt. Ezt követően 1947 áprilisában újabb földosztást hajtottak végre a faluban. Ennek során 205 igénylő között osztottak szét 500 kat. hold területet. A gazdasági nehézségek és a háborús károk következményei ellenére lassan normalizálódott az élet a faluban. A belső feszültségek azonban hamarosan felszínre kerültek, és egy esemény végleg a közvélemény és főként a politikai vezetés látóterébe helyezte Kunmadarast. Ez az esemény az 1946-os zsidó pogrom volt. A történetek, ha közvetlen módon nem játszottak is szerepet a kitelepítésekben, közvetett módon – a repülőtérről hasonlóan – meghatározó jelentőségűek voltak Kunmadaras 1950-53

közötti történetében.

A község zsidóságát, közel 200 személyt 1944. június 14-én deportálták, Auschwitzba illetve Strasshoffba. Közülük körülbelül 70 tértek haza 1945-ben Kunmadarasra. A hazatérés itt is, csakúgy mint az ország több településén, komoly súrlódásokat okozott. Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy az elhurcolt zsidók javait és ingóságait a hátramaradt lakosság igyekezett kisajátítani. A zsidók hazatérése után ezért mindenhol vagyoni viták zajlottak, és vidéken – főleg a falvakban – a konfliktusok rendkívül élesek voltak.

A pogrom közvetlen előzményének és kiváltó okának a madarasi tanító, *Nagy János* népbírósi pere tekinthető. A pogromot megelőző napon 1946. május 20-án volt Nagy János megismételt népbírósi tárgyalása. A tanítót, mint volt leventeoktatót azzal vádolták a még 1945. júniusában megindított perben, hogy 1944. májusában a község piacterén háborús propagandát folytatott, továbbá 1944. szeptemberében a község leventéit, önkéntesekként vitte el, és ezzel hozzájárult a háború meghosszabbításához. Nagy János azonban mind a 17 leventét hazajuttatta, ezért a madarasiak, és főleg a falu elitje kiállt mellette. Fontos tényezőnek tekinthető, hogy a feljelentők főként kommunista és szociáldemokrata párttagok, közöttük a deportálásból hazatért zsidók soraiból kerültek ki. Az első tárgyalás eredményét formai okokra hivatkozva, semmisé nyilvánították, így került sor 1946-ban a második tárgyalásra.

A népbírósi tárgyalás, tartva a kunmadarasiak reakciójától és ellenállásától, a tárgyalást nem a községben, hanem a közeli Karcagon kívánta lefolytatni. A tanító ugyanis továbbra is nagyon népszerű volt a faluban. A helyi községi tisztviselők és prominens személyiségek közül többen beadványt fogalmaztak Nagy János ügyének kedvező elbírálása érdekében. A tárgyalás napján, május 20-án a kérvényt küldöttség vitte Karcagra a népbírósi tárgyaláshoz. A küldöttség menet közben tömeggé bővült, mintegy 250-

300 madarasi indult Karcag felé. A város határában azonban a tömeg megállásra kényszerült. A rendőrség kordonnal zárta le az utat. Az események ezt követően felgyorsultak, rémhírek, találgatások kaptak szárnyra, a tömeg egyre feszültebbé vált. Hamarosan zsidóellenes hangulat alakult ki a rémhírek hatására. Elterjedt például, hogy két karcagi gyereket elraboltak és megölték a zsidók. Feléledt a vérvád, az embereken úrrá lett a lincshangulat.

Közben a tömeg vezére és rendőrség alkudozni kezdett arról, hogy hány embert engednek be Karcagra a tárgyalásra. A tömeg vezetője nem engedett, sőt tovább szította a hangulatot, biztatta az embereket, hogy ne engedjék el Nagy Jánost csak akkor, ha mindannyian vele mehetnek. A helyzet végül tarthatatlanná vált, a rendőrség figyelmeztető lövéseket adott le, a tömeg azonban nem adta ki Nagy Jánost, hanem visszaindultak Kunmadarasra. Este értek a faluba. Megegyeztek, hogy még aznap összegyűlnek, kérvényt írnak Nagy János felmentése érdekében, és összegyűjtik a tanúkat is, hogy vonják vissza vallomásaikat. A feszültséget tovább fokozta, hogy néhányan a község határában megtámadták a tárgyalás egyik hazatérő tanúját. Nagyobb összecsapásra azonban a rendőrség beavatkozásának köszönhetően még nem került sor. Az incidens első áldozata, a per egyik zsidó származású tanúja, a helyi szociáldemokrata párt titkára volt. A tömeg felkereste a lakását, hogy vonja vissza vallomását. Ő hajlandó is volt tárgyalásokba bocsátkozni, az utcán azonban a tömeg kegyetlenül megverte.

Másnap, május 21-én, piaci nap volt. A faluban mindig nagy vásárok voltak, ahova nem csak a helybeliek, hanem a környék lakói, sőt még a budapestiek is ellátogattak. Ekkoriban a pengő már alkalmatlan fizetőeszköz volt, az emberek árut cseréltek árura.

A lakosság nehéz helyzetben volt. A múlt évi szárazság miatt nem volt termés, súlyos gondokkal küszködtek. Az előző napi feszültség is megmaradt. Sokan voltak a piacon, és egyszer csak elszabadult a pokol. A közvetlen kiváltó okot valójában nem

lehet tudni. Talán egy veszekedés, talán egy bekiabálás, csak annyi bizonyos, hogy a tömeg a zsidók ellen támadt. A verekedés rövid ideig korlátozódott a piac területére. A tömeg elindult a zsidók házai felé. Feltörték a kapukat, kirángatták az embereket az utcára és ott verték őket. A rendőrség tehetetlen volt, a tömeg csak vonult házról házra és egyre kegyetlenebbé vált. A veréseket gyilkosságok követték. Az események a falu határán túlra is kiterjedtek, a község külterületén a repülőtér közelében fogták el és gyilkolták meg az egyik menekülőt. Végül a kívülről érkezett rendőrség tett rendet a faluban¹⁰.

A történetek után azonnal megindult a nyomozás, az azonnali megtorlás elkerülhetetlen és nélkülözhetetlen volt a társadalom és a külföld megnyugtatása miatt is. Az ügyben a területileg illetékes Szolnoki Törvényszék statáriális tanácsa járt el. A kunmadarasi események felkavarták az ország közvéleményét, a nemzetgyűlés is napirendre tűzte az esetet. A parlamentben élénk vita és vádaskodás folyt a kommunista, szociáldemokrata és kispárti képviselők között.

A tárgyalás 1946. június 4-én vette kezdetét Szolnokon. A bíróság előtt nyolc vádlott állt. Ítéletre azonban nem került sor, a felbujtók felderítésére a rögtönítélő eljárásban megszabott 72 óra nem volt elegendő, ezért a bíróság rendes eljárásra utalta az ügyet. Az elmaradt ítélet felszította az indulatokat a parlamentben és a társadalomban egyaránt.

Az végső ítélethirdetésre 1946. november 30-án került sor. A tárgyalás első szakaszához képest, amikor a három fővádlott esetében halálbüntetésre tett javaslatot az ügyészség, jóval enyhébb ítélet született: Tóth Zsigmond életfogytiglani fegyházbüntetést kapott, Takács Gergely kispárti titkárt két év hat hónapi börtönre ítélték, míg Nagy János tanítót bűncselekmény hiányában felmentették. A többi vádlott

¹⁰ Vörös Éva: Kunmadaras, Újabb adatok a pogrom történetéhez, Múlt és Jövő 69-80.o. Új Élet 1946. május 30., június 6. június 13. Pelle János: Az utolsó vérvadás: az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből, Pelikán Kiadó, Budapest. 1996.

nyolc évtől öt hónapig terjedő börtönbüntetést kapott. Minden elítélt letöltötte büntetését, kivéve Tóth Zsigmondot, aki 1956-ban kiszabadult és emigrált az országból. Az enyhe ítélet valójában nem csillapította le a kedélyeket.

1946-ba volt a pogrom, de az még akkor nem esett bele a kitelepítés körüli dolgokba, zavargásokba. Rendes körülmények voltak akkor még. Ez csak egyetlen alkalom volt. Én akkor iskolás voltam és aznap is az iskolában voltam. Amikor ez történt mi éppen hazafelé készülődtünk, vége volt a délelőtti tanításnak, már éppen haza is engedtek volna bennünket, de valahogyan az igazgató, ahogy az emeletről az ablakon kilátott, mert a piac éppen az iskolával szemben volt, a mostani park helyén... Az ablakból az igazgató meglátta, hogy valami történik a piacon, és azt mondta, megtudakolja, hogy mégis mi lehet az a nagy zűrzavar. És végül azt mondta, hogy nem lehet a gyerekeket kiereszteni az utcára. Bezárták az iskolaajtót. Borzasztó volt a tömeg, ahogy összegyűlt. Borogatták föl a tojásosok előtt a sok tojást. Általában zsidók voltak akkor ezek a felvásárlók, baromfifelvásárlók, meg tojásfelvásárlók. Helyiek voltak, nagyon sok itt élt helyben. Szimpatikus emberek voltak. Nagyon ismertek bennünket, gyerekeket is. Tehát borogatták a tojásosokat felfele, mindenki... Egy asszony volt, a kezdeményező. Górálták egymást tojással, nagyon komoly dolog lett belőle. Minket nem engedtek ki az iskolából, onnan néztük az ablakon keresztül, hogy mi történik. Mert azt mondta az igazgató, hogy nem lehet a gyerekeket kiengedni, mert a kövesút, amilyen széles volt, olyan szélesen hömpölygött a nép. Nem tudom, hogy gyűltek össze, de azok úgy mentek, mint a csürhe, ezeket

a zsidó embereket hajtották, és ahol most van a kenyérbolt, ott is volt egy nagy terményforgalmis bolt, és onnan is a kereskedőt is kihúzták az útra és ott verték szét a fejét, nagyon csúnya munkát végeztek. És ez egy napig tartott. Öregnagymama aztán értünk jött mellékutcákon, meg a tavon keresztül jött, nehogy beletalálkozzon a menetbe. Jött aztán, de jöttek mások is, mert akiért érte jöttek azt elengedték, de úgy vitt minket is haza a tavon keresztül, hogy ne kerüljünk bele a tömegbe.

Nehéz pontosan rekonstruálni az eseményeket. Sokféle változata látott napvilágot közvetlenül a történetek követően és az utóbbi években is. Annyi azonban bizonyos, hogy a pogrom Kunmadarast az érdeklődés középpontjába hozta. Az újságok címlapjára került. Hírhedt lett a háborút követő években.

Van tehát két tényező a falu történetében, amely kiemeli a nagykunsági települések sorából, és ez az ismertség, amelyhez negatív képzetek sora társul nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kollektív büntetések Kunmadarast több ízben is érintették.

Szülőfalu

A telepések emlékeiben Kunmadaras a szülőföld, ami mindenképpen több mint a szülőhely: az eleven kapcsolatok, az életre szóló emlékek az együvé tartozás helye. Idős emberek, aggastyánok, férfiak és nők, többségük közép- vagy kisparaszti családokban nőtt fel, bár van közöttük iparos, illetve kereskedő származású is. Az ő életükben is fontos a gazdálkodás, mivel tevékenységük (pl. a hentes esetében) szorosan kapcsolódott a mezőgazdasági termeléshez. A felnőttek mindennapjait a munka töltötte ki. A föld volt az élet, a megélhetés forrása. át. Tavasztól ősziig benépesült a

kunmadarasi határ, a faluban csak az öregek és gyerekek maradtak és az a néhány iparos, akit a műhely a faluban marasztalt. A széles madarasi határban, amelyet a megművelt föld tett változatosabbá és színessé, és amelynek végtelenségét csak itt-ott törte meg egy-egy erdősáv, fehérre meszelt falú tanyák sorakoztak, egymástól nem túl messze, de nem is egymás szomszédságában.

Közép kisgazdák voltak a szüleim, volt 25 hold földjük. Ketten voltunk testvérek, van egy öcsém. Volt ugye 25 kat. hold, meg jószágunk volt nagyon sok: 50 darab birka, 4 fejős tehén, 2 hasas üsző, 4 ló, és volt még vagy 150 darab aprólék is.

Kint éltünk tanyán a karcagi határban, ott volt a tanya. Nagyon nagy szép új tanya volt, ami megfelelne a mai kornak is, úgy volt építve ugye, hogy mindenestől jól egyen. Mert anyukáék 1924-ben esküdtek, és utána építették a tanyát, úgyhogy nem volt régi tanya, nagy palatetős tanya volt.

Általában gazdálkodók laktak a faluban, mindenkinek ez volt a fő foglalkozása, mert ugye mindenki csak a földből élt... jószágokat tartott, ha pénzre volt szüksége leadott belőle, abból fizette az adót, meg abból ruházkodott, mert az élelmet, ugye megtermelte, mert volt aprólék: csirke, kacsa, liba, malac, meg birka. Mert mi is ugye mindig vágtunk birkát. Ugye például tengeritöréskor sokan voltak az emberek, jöttek segíteni, akkor levágtunk egy birkát, hogy mindenki jóllakhasson, meg a papa itthonról kihozott mikor mennyi bort, öregnagyapónál volt a bor, mert neki volt egy nagy darab szőlője, aztán akkor volt egy kis borivás is. Meg ünnepkor... akkor a gyerekek

is kaptak egy kicsit. Meg csépléskor is ugyanez volt, ha odajött a gép és csépelte a búzát, gabonát, akkor ugyanúgy volt birkavágás, mindenkinek aki a gépnél dolgozott, mindenki kapott reggel tejet, vagy kinek mi kellett, meg főzhetek is ott, meg ugyanúgy kaptak ebédet... meg csirkét vágunk, húsleves meg minden volt nekik a gépeseknek, az embereknek, akik csépeltek. Volt amikor nálunk három nap is volt a gép mert jó hely volt, hát igen ez volt.

A parasztemberek életében a tavasz, a nyár és a koraósz volt a legfárasztóbb, legdolgosabb időszak.¹¹ Szántottak, vetettek, kapáltak kora hajnaltól késő estig. Ezekben a hónapokban pihenésre, szórakozásra nem igen jutott idő. A családi, rokoni kapcsolatok azonban a munkák idején is kiemelkedően fontosak voltak. A rokonság nem csupán az ünnepeken, a mindennapokban, a munkákban is a legfontosabb volt. Összejártak, együtt éltek, egymást segítették a családok. A nyári hónapokban nem volt ideje a családoknak, szomszédoknak beszélgetni, pihenni, az összejövetelek ezért főleg a téli hónapokra tevődtek. Télen volt az ideje a disznótornak, a családi látogatásoknak.

Tavasztól őszig munkálkodtak a földeken. Ökörrel, lóval szántottak, betakarítottak időbe, hát ilyen volt a paraszti élet. Aztán főleg télen, esténként elmentünk egy héten háromszor is nagymamámékhoz, pedig távolabb volt a házuk... Ha elvégeztünk, mentünk nagymamámékhoz. Hát ott aztán volt aszalt, aztán kolbász volt sült krumplival, este fűtött nagymamám jó meleg volt odabent, aztán kolbászt sütött sült krumplival, azzal mártogattuk, jó volt nagyon. Mindig volt valami jó

¹¹ A paraszti társadalom, paraszti közösség bemutatása az alábbi művek felhasználásával készült: Kósa László - Szemerényi Ágnes: Apáról fiúra, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1973.; Környeyné Gaál Edit: Parasztsorsok, Folklor és Etnográfia 97. Debrecen 1997. Nagy Olga: A törvény szorításában, Paraszti értékrend és magatartásformák, Gondolat, Budapest, 1989.

nagymamámnál, mindig hozott be aszaltat, volt neki mindenféle. Aztán főtt tengerit is csináltak, fakanállal szedett nekünk kistányérba, aztán azt eszegettük, ez főznivaló fehér tengeri volt, finom volt. Aztán meg mi is volt még a csemege? Hát, ha más nem volt, volt kockacukor, arra cseppentettek Dianát¹², és nekem is adtak egy kicsit belőle, én még kicsi voltam. Este meg mikor mentünk hazafele, Miska az unokatestvérem, mert ők is jöttek, meg Böskéék is, a fagyos úton, a járdán húztak engem, fogták a kezemet én meg a járdán csúsztam.

Aztán mindig volt egy kis disznótorféle, akkor a család mindig összejött, többen: a nagymamának a testvére, meg a keresztszülők, a család összejárt és a névnapokat megtartottuk, meg disznótort megtartottuk mindig, hát úgy ezek voltak.

A falu hagyományos rendje gondoskodott arról, hogy a dolgos hétköznapokat, jókedvű ünnepek: szín és változatosság váltsa fel, erőt adó napok a fárasztó munkához. Az ünnep azonban mindig kapcsolódott is a hétköznapokhoz, ünnep és hétköznap összefonódott, bár az ünnepeknek nagy figyelmet szenteltek, óriási készülődés és várakozás előzte meg őket, a hétköznapi élet feladatai is hozzátartoztak ezekhez a jeles, illetve jelentős napokhoz. Az elbeszélésekben mindig jelen van az a kettősség, amely egyfelől az egész napos munka fáradtságos, szakadatlan voltára, másrészt arra az öröme utal, amit a jól és szépen elvégzett munka után érez az ember.

Hát nekünk még ünnepnapokon is dolgozni kellett. Hogyha úgy volt, hogy levágták a szénát azt gyűjteni kellett, meg a jószágokat etetni kellett, mindegy volt, hogy vasárnap vagy ünnepnap van, ha esik, ha

¹² Dianának a sósborszeszt nevezték.

fűtt, azokat meg kellett csinálni, így teltek az ünnepek. A hétvégéken, ünnepeken általában templomba mentünk, máshova én nem jártam. Egyszerű emberek voltak a szüleim, nem voltak se nagyravágók, se nem voltak különösebb szokásaink. Ünnepek így tehát nem nagyon voltak, akkor nem is úgy vetődött fel az ünnep, mint most. Karácsonykor akkor összejött a család, karácsony volt a tanyán is. A húsvétot is megünnepeltük, de ugye a tanyán, ott jószág meg minden volt és azt el kellett látni. De készület mindig volt az ünnephez, volt ugye aprólékvágás, vagy ez az amaz mindig került ennivaló...

A hétköznapi élet – sőt az ünnepnapok – középpontjában a munka állt, mindent ennek rendelték alá, a gyermeknevelést is. Nagy figyelmet szenteltek annak, hogy a gyermek megszeresse, megszokja a munkát. A munka szabta meg a gyermekek és felnőttek, a kisebb és nagyobb gyerekek kapcsolatát, a legfontosabb strukturáló elv a munkatevékenységek nemek és korcsoportok szerinti megosztása volt.

A kisgyermeknek a falu volt a világ közepe. A falu összefüggött a családdal, a pajtásokkal az ember magára találásának élményeivel. A gyermek életében a falu közvéleménye jól elváló szakaszokat különböztetett meg: kisbaba, kisfiú-kislány: a karon ülő gyermektől az iskolába menésig, iskolás: hatéves kortól 12-13 éves korig, 14-15 éves kortól: legény, nagyleány.

A 6-13 éves gyermekek mindennapjait az iskolai napok és szabadnapok váltakozása strukturálta. A kisiskolások tanítása a faluban folyt, míg a család a tanyán dolgozott, ezért hétköznapi a gyerekek a nagyszülőknél kaptak szállást. A tanulás mellett a mindennapok a fontos részét képezte a templomba járás és szabadnapokon, délutánonként a munka.

Hát öregnagymamától jártam iskolába, mert ugye a tanyáról már nem lehetett, onnan jártunk iskolába az anyai nagymamától, mert ő ugye egyedül volt, onnan jártunk, hát jó kapcsolatunk volt. Aztán később meg nagyapám, öregnagyapám maga maradt, az apai nagyapa, aztán onnan is jártunk, mert mikor már nagyobb voltam, akkor már tudtam egy kicsit sütni-főzni, mert akkor már csak öcsém járt iskolába. Meg jártunk a templomba is. Minden héten kétszer reggel mentünk a templomba az egész iskola. Akkor meg még konfirmáltunk is, még meg van most is a könyv...

A faluban is jó volt az élet ekkoriban. Mindenki mindenkivel úgy összhangba volt. Nem volt ez a széthúzás, mint most. Vásárokra eljárógattunk, én is mentem, mert mindig volt vagy tehén, vagy borjú vagy valami azt vittük a vásárra. Meg volt két nagyon nagy bika is, az egyik 8 mázsa, a másik 7 mázsa, azokat is én kezeltem mert másra mindenkire haragudott, én meg nem féltem tőlük. Hát most se félek, de már azért most nem vállalnám. Meg én fogtam őket be is, borzasztó nagy, hatalmas jószágok voltak, Meg a Berekbe, Berekfürdőbe hordtuk a tejet a csarnokba, ami felesleges volt. Hát ez volt az élet...

Kunmadaras kulturális életének középpontjában az iskola állt. Az iskola irányítása a 20. század elején szinte kizárólag a református egyház kezében volt, az 1930-as években épült ki a nagymezei, a hármasi tanyasi iskola, a mezőgazdasági és ipari szakiskola és a római katolikusok iskolája is. A vezető szerep azonban egészen 1948-ig a református iskolánál volt, mivel a tanulók 90%-a a református népiskolába

járt.

Jó volt, jó volt, akkor még külön jártunk a lányok meg a fiúk, külön jártunk iskolába. Jó volt. Kétszer mentünk iskolába, reggel nyolcra és voltunk tizenegyig, akkor tizenegykor hazaengedtek bennünket és délután kettőtől négyig, visszakellett jönni aztán kettőtől négyig volt. Jó tanár tanítóink voltak, hát akkor még nem tanárok voltak csak tanítók, aztán jók voltak. Az ötödik meg a hatodik osztály együtt volt, úgyhogy felibe a teremnek ült a hatodikosok voltak, felibe meg az ötödikesek, úgyhogy az öt hat osztály egy terembe volt, de csak lányok, meg a fiúk megint külön. Volt lányiskola meg fiúiskola, külön iskola volt. Jó volt. Megértettük egymást, meg szerettük egymást, nem téptük egymást nem veszekedtünk meg nem volt olyan, hogy irigység.

Kunmadarason főként az elemi iskolai oktatás folyt, felsőbb iskolába aki el akart, vagy el tudott menni, annak Karcagra vagy más közeli, nagyobb településre kellett járnia. Főleg a fiúknak adatott meg a korszakban a felsőbb iskoláztatás. A gimnáziumi diákévek a falun kívül már teljesen más keretek között folytak.

1938. szeptember hónapban a karcagi református Nagykun Gimnáziumba iratkoztam be, és itt is érettségiztem 1946 júniusában. A gimnázium első hat évében bejáró diák voltam, akkoriban az egy bevett dolog volt és nagyon sok diák ilyen volt. Tiszafüred és Karcag között ma is megvan egy vicinális vonat, és ennek egyik állomása volt Tiszaszentimre, onnan is egy jó néhány fiú járt be Karcagra, meg

leány is, de a legtöbben Kunmadarásról, ez 16 km-re van Karcagtól, és minden áldott nap bementünk vonattal, iskola után meg haza, és délután 3-4 óra körül értünk haza. Hát ez egy külön világ volt a bejáró diákok világa, ugye 16 km-re az egy órás út volt azért akkor még a vicinálissal Karcagig... És hát ott rengeteget énekeltünk, a népdalokat ott tanultam meg. Mert ott egy külön hierarchia volt, ugye a felsős diákok azok korlátlan urai voltak az alsósoknak, és így tovább.

A falusi szórakozás, a társas élet színterei a munka világa mellett kiemelkedően fontosak voltak a falusi fiatalság életében. A falu figyelme, érdeklődés minden közösségben és minden időben a fiatalság felé fordult. Az ő éltük volt a legszínesebb és legmozgalmasabb, ők szórakoztak a legtöbbet. A kisebb lányok irigykedve nézték a táncolni, szórakozni járó nagyokat, megbámulták a ruhájukat. A felnőttek pedig kíváncsian figyelték a szinte a szemük előtt kialakuló szerelmeket, és újra átérték saját ifjúságukat. A fiatalok találkozásának, ismerkedésének legfőbb helye a korszakban a táncház volt. De akadt más alkalom is, a vasárnapi séta, vagy később a mozi.

Hát volt tánciskola oda eljártam én is ... az nagyon jó, szerettük, mert ugye ott összeismerkedett mindenki mindenkivel, meg jó tánctanárnunk volt, a szakközépből járt, aztán az illemt is tanította, és abban az időben tényleg is, mindenki tisztelte egymást, meg rendesen elbeszélgetett mindenkivel. Most ne úgy van azért.

Kunmadaras a II. világháború előtti időkben jellegzetes mezővárosi település volt. A falu életét a mezőgazdaság határozta meg, az emberek, a falu lakóinak életét, mindennapjait a paraszti közösség szokásai, normái irányították. Mindenkinek megvolt a helye, szerepe a társadalomban, a közösség biztonságát jelentett tagjai számára. A tulajdonnal rendelkező parasztcsalád egyben termelői közösség is volt. A háztartás és gazdaság egybeesett. A munkát a családon belül kellett elvégezni. A család gazdasági sikere az egész család teljesítményétől függött, minden családtag érdeke volt. A gazdasági tevékenység, a termelés célja a környező társadalom megbecsülése, az elismerés és presztízs biztosítása volt. A parasztcsalád együttélésének tartalmát, tehát alapvetően a tulajdon kisárutermelői formája határozta meg, ahol a termelés és családi szervezet egybeesett. Ez alakította a családtagok egymáshoz való viszonyát, lehetőségeit, és határozta meg az egyes családtagok részvételének jellegét a társadalomban. A visszaemlékezések azt mutatják, hogy ez a világ a gyermekek és fiatalok számára a biztonságot, a nyugodt és érthető mindennapi életet jelentette. A jövő kiszámítható volt. Ez a világ, a paraszti közösség világa lehetővé tette az egyes emberek számára, hogy a jelen és jövő között járható utat építsen.

Nehéz idők

40-es 50-es évek elején, hát mindenki félt a tévesztéstől, ez természetes volt, elvették a földeket, nagyon-nagyon megkínózták az embereket a beszolgáltatás miatt és nagyon sok ember lett öngyilkos is, és nagyon kegyetlenül bántak velünk teljesen igazságtalanul.

1950 nyarán a belső ellenség elleni harc elérte tetőpontját. A tisztogatási kampány Kunmadarason is felerősödött. Egyre több embert nyilvánítottak kuláknak, a

minősítés . a vidéki osztályellenség megjelölésére szolgált.

A termelőszövetkezetek létrehozása már 1949-ben megkezdődött a faluban. A mezőgazdaság kollektivizálása azonban egyáltalán nem volt népszerű a parasztok körében. 1949-ben két tsz-t alakítottak Kunmadarason: a Kossuth, illetve a Dózsa Tsz-t.

Aztán 49-ben jött a tsz, és azért vittek el bennünket is mert nem mentünk be a tsz-be, mert azt mondta a papa is, ha eddig megtudtuk művelni a földet, akkor ezután is megtudjuk. És akkor azután nem írt alá a papírnak, és akkor jött az, hogy ősszel csinálták azt a tagosítást, jártak házról házra. Meg volt olyan is, hogy anyukát felhívták itt a falura, a tanácsházához, és elég komoly dolgokat csináltak ... hát volt, akit hajánál fogva meghúzgáltak, meg meg is korbácsolták, amiért nem akart belemenni a tsz-be.

Az állam a kollektív gazdálkodás gondolatát minden eszközzel megpróbálta elfogadtatni, a kommunista politikusok Kunmadarason is minden erejükkel a tsz-esítést szorgalmazták. A személyes agitáció, gazdasági kényszerek és fizikai erőszak egyaránt a bevett módszerek közé tartoztak. Az egyik legsúlyosabb teher a mezőgazdasági termények beszolgáltatása volt. A szabadpiaci árnál jóval alacsonyabb áron kellett teljesíteniük a falu gazdálkodóinak az egyre emelkedő beszolgáltatási kötelezettségeket. Mindezt tovább súlyosbította, hogy a parasztság adóterhei 1949-től gyors ütemben növekedtek.

Mindent elvettek tőlünk pár év alatt. Meg jöttek állandóan a büntetések. Meg aztán voltak ezek a beadások, beszolgáltatások.

Tejbeadás volt, kellett bevinni a tejet, tojást, baromfit. Disznóvágás után be kellett adni a zsírt, a húst. Hát ilyenek voltak.

A teljesíthetetlen terhek az erőszakot, és a büntetőjog alkalmazását vonták maguk után. A zaklatások, büntetések, verések szinte mindennapossá váltak. Számptalan kunmadarasi gazdálkodót büntettek meg, vagy zártak börtönbe a közellátás veszélyeztetése - valójában a beszolgáltatási kötelezettségük nem teljesítése - miatt.

Apósomat is mindenért zaklatták. Nem elég, hogy mindent elvettek, jöttek ilyen büntetőparancsok, és akkor mennie kellett a városházára. Mindenbe, mindenbe belekötöttek. Például ment az utcán a lovas kocsival, aztán azt mondták neki, hogy olvashatatlan névtáblával közlekedett és jött a papír, hogy fizessen be ennyit meg ennyit vagy különben elzárják. Úgyhogy ilyen volt, minden kicsivel zaklatták. Nem volt elég, hogy már mindenhol kikergettek, hanem utána is még megaláztak, megfélemlítettek bennünket. Elvittek mindent, lefoglalták a bútorokat, mert már nem volt más, nem tudtuk fizetni az adóhátralékot és így elvitték a bútorokat, elvették a házat, a tanyát, mindent.

A kampányok Kunmadarason 1952-re érték el tetőpontjukat. Az élet kiszámíthatatlanná vált. Bizonytalanság és félelem lett úrrá a településen. Az alkalmazkodás azonban szinte lehetetlen volt. Tűrni vagy ellenállni gyakran ugyanazzal a következménnyel járt.

Akkor már apámat, mint kulákokat erősen ostromozták, szorongatták. Jöttek a különféle büntetések - ahogy azt a falusi kuláksággal mindenhol tették - kiadták, hogy a kulákokat pedig tessék, ahogy csak lehet irtani, harcolni ellenük. És ez már erősen osztályidegenné tett engem is. És kérem szépen, közben apámat ugye tovább szorongatták, és ezért az üzletét először is átadta a helybeli Földműves Szövetkezetnek minden térítés nélkül. Megszabadult tehát az üzlettől, de a földjét nem akarta átvenni a Tanács semmilyen körülmények között, viszont majdnem hetenként jöttek a különféle büntetések: nem volt a tábla szélén tűzelhárító hordó, meg mit tudom én, szóval ilyen különböző előírásokat firtattak, és jöttek a különféle büntetések. Hogy lehetne megszabadulni a földjétől? Én ugye akkor már jogban járatos kezdtem lenni, és tanulmányoztam a jogszabályokat, és rábukkantam egy olyan jogszabályra, hogy az úgynevezett kétlaki bányászok, azokat nevezték kétlaki bányásznak, akiknek a bányászata mellett volt egy kis, pár hold földje. De már ez is azt mondják, hogy akinek földje van, az már nem igazi szocialista ember, mert a bányászat ugye a legszocialistább szektor volt, és jött ez a jogszabály, hogy a kétlaki bányászok felajánlott földingatlanát, hasznosítási nehézség esetén is köteles átvenni a tanács, tehát akár tud vele kezdeni valamit, akár nem ha a bányász felajánlotta át kellett venni. És ebbe a jogszabályba kapaszkodva azt mondtam apámnak, hogy el kell menni bányásznak. És így apám elment, Miskolc mellett van Lyukóbánya, ma is azt hiszem még működő szénbánya, és ott jelentkezett bányásznak, felvették. És ott földalatti csillás volt, nem vájár volt, tehát nem csákányozta a szenet, hanem a kicsákányozott szenet hordták csillén a

föld alatt. És hát így a legszocialistább szektor élen járó dolgozója lett ott apám. És később innen, a legszocialistább szektorból vitték el, telepítették ki őt is.

A termelészövetkezetek erőszakos szervezése, a kulákküldözés és a politikában történt változások megtörték a falu életét. A védettséget nyújtó paraszti közösség felbomlott. Az 50-es évek durva parasztellenes politikájának csupán egyik, de talán legdrasztikusabb mozzanata volt a kitelepítés, amit Kunmadarason két ízben hajtottak végre. Madarason a hagyományos világ, és az ehhez kapcsolódó értékrend, viselkedés és gondolkodásmód drasztikus hirtelenséggel szűnt meg.

A madarasi határban volt olyan élet, meg annyi érték, minden tanyánál volt az a sok jószág, baromfi, meg minden, hát ebből éltek itt az emberek. Hát itt aztán megszűnt minden egy-kettőre.

KITELEPÍTÉS: BORSÓS TANYA

Éjszaka történt 11 óra körül lehetett, vagy már talán 1 óra is volt, nem is tudom... Hideg, téli este volt, január 6-a este. Az éjszaka közepén felriadtunk, mert úgy megverték az ablakot, hogy majd kihullott a karikája. Édesanyám kelt fel, akkor már nagyapám nem élt, hárman voltunk itthon az édesanyám az öcsém és én, az édesapám pedig kint volt a tanyán. Télen mi mindig itthon voltunk az iskola miatt és persze nem volt annyi munka sem a tanyán.

A zörgetésre tehát édesanyám kelt fel. Kiszólt, hogy: ki az? Kíntről erre bekiabáltak: Rendőrség! Nyissák ki az ajtót! Édesanyám kinyitotta az ajtót: hát jól van hát rendőrség, hát bejönnek... Be is jöttek vagy 8-10-en is, de nem rendőrök voltak, hanem katona ruhában voltak, és mind ávósok voltak.

Ott álltunk hálóingben, papucsba a hidegben előttük. Az ajtókat sarkig kinyitogatták, jött a hideg. Néztünk értetlenül, nem tudtuk mi történik. Azt mondták: Szedjék össze magukat 10 perc alatt, amit akarnak a fontosabb dolgokat szedjék össze, kint áll az autó aztán gyerünk! Hoztak egy papírost, hogy ilyen meg ilyen hatállyal el kell hagyni a lakást. Házkutatás nem volt, hisz itt maradt minden utána. Amit tudtunk összeszedtük, de hát idegességünkbe, ijedtünkbe azt se tudtuk, hogy mit vigyünk. - még megvan a papír nekem otthon a padláson egy kis bőröndben, sokszor át-át nézegettem. –

Az édesapám mint mondtam nem volt otthon. Az öcsémet bevágták

egy dzsipbe: Gyerünk mutasd a tanyát, hol van? És édesapámat is hazahozták a tanyáról.

Éppen akkoriban kaptunk a cukorrépaért egy zsák cukrot. Édesanyám azt mondta, hogy ezt a cukrot vigyük el valahogy. Megengedték. Fogtuk hát a cukrot. De akkora nagy sár volt az utcában, - mert akkor még nem voltak kövesutak - hogy a teherautó nem tudott bejönni, és kint állt az út végén. Édesapám végül elővette a talicskát: Kitoljuk a talicskával! Magunkhoz vettünk még egy kis ruhát, egy kis ágyneműt ilyesmit, és elindultunk. Edény minden maradt, semmit nem tudtunk magunkkal vinni. Kitoltuk a talicskát az út végére a teherautóhoz, Mondták, hogy szálljunk fel az autóra, de már az autón ültek, de nem tudtuk, hogy kik mert sötét volt. Felmásztunk. A talicskát otthagytuk a villanyoszlop tövében, hiszen úgyse kellhet, mert arra gondoltunk, hogy biztos olyan helyre visznek, ahol mindjárt likvidálnak is. De az ávósok ránk förmedtek, hogy a talicskát nem hagyhatjuk ott, fel kell tenni a talicskát a kocsira. Akkor édesapám leszállt és feltette a talicskát. Azután mentünk, mentünk, mentünk, majd kivilágosodott már mire odaértünk a Hortobágyra, Borsós tanyára.

Az elhurcolás

Az 1953. január 6-i kitelepítés teljesen váratlanul érte a falu lakosságát. A kitelepítési akció ugyan már nem volt ismeretlen a madarasiak számára, hiszen 1951 november 9-én elhurcoltak már néhány családot a Hortobágyra, azt azonban senki nem gondolta, hogy ez még egyszer megtörténhet. De 1953. január 6-án éjszaka újra megjelent az ÁVH a faluban. A helyi pártszervezet és tanács listájának megfelelően

ismét sor került a veszélyesnek ítélt lakosok megbüntetésére, kényszerlakhelyre költöztetésére.

Hát ezek a kitelepítései dolgok meg az 51-es években kezdődtek, mert akkor már vittek el Madarásról embereket, nem is tudom hány százat, olyan nagyobb.... De volt benne ugyan olyan is, aki csak boltos volt, vagy csak egy kis iparos volt. (...)

Az első kitelepített csapatot azt hallottuk, tudtuk, de ara nem gondoltunk, hogy még egy csapatot összeszednek. Azok is száznál többen voltak, ez az 51-es években volt. Utána ez le is csitult, nyugodt lett mindenki, csak akkor meg a tsz-szel hajkurászták a jó népet, az volt a problémájuk. És ezért vittek el bennünket is. Itt maradt a rengeteg jószág, meg a betakarított termés, mert januárban már minden be volt takarítva a sok termés meg minden, meg a sok jószág, az mind itt maradt és azt széthurcolták

A véghatározat, amelynek értelmében a kitelepítés megtörtént formailag és tartalmilag is szinten teljesen azonos volt az 1950 óta a kitelepítéseknél alkalmazott véghatározattal. Valójában a Belügyminisztérium által kiadott 15/1950 IV. Főo. Biz. Bm. számú határozat sokszorosított változata volt. A helyszínen csak a kitelepítendő nevét, foglalkozását, lakcímét, az internálás helyét, valamint a véghatározat indoklását töltötték ki.¹³Az így elkészített határozat aláírásra az eljáró szervek vezetői, a járási rendőrkapitányok, jelen esetben a kunhegyesi rendőrkapitány volt jogosult.

Jellemző, hogy a foglalkozási kategóriánál legtöbbször a kulák kifejezést

¹³ A kitelepítés és táborélet leírásához főként az interjúkra támaszkodtam, emellett az általános kérdések bemutatásához Füzes Miklós: Törvénysértéssel, Saád József: Hortobágy – egy fejezet a deklasszáls történetében, valamint Hantó Zsuzsa – Takács János – Füzes Miklós – Saád József (szerk.): Kítaszítottak című műveit használtam.

használták. A kulák kifejezés 1948 óta volt használatban, és a parasztság legfelsőbb rétegének megkülönböztetésére szolgált. Kuláknak az minősült, aki 25 kataszteri holddal, vagy 350 aranykorona tisztajövedelemnél többet hozó mezőgazdasági ingatlannal rendelkezett. Az erdőt, gyümölcsöst és kertingatlant felsorozva vették figyelembe. Kuláknak tekintették továbbá azokat is, akik ingatlanuk egy részét haszonbérbe adták, vagy cséplőgépük, egyéb munkagépük, ipari üzemük, például malmuk volt, illetve akik kereskedelmet vagy vendéglátás is folytattak a földművelés mellett. Foglalkozási kategóriaként való alkalmazása egyértelműen a büntetőeljárás része volt.

A véghatározat mit tartalmazott? Hogy államvédelmi okokból ittlétünk káros, ez az egésznek a lényege, oda van írva, hogy fellebbezésnek helye nincs. A katonatiszt adta át anyukámnak, akkor amikor ide bejöttek, mert felolvasta, azzal kezdte. Így fogták ránk a puskát, nehogy megszökjünk véletlenül

A véghatározat első mondata minden esetben ugyanaz volt: „Nevezettnek a községben való tartózkodása a közrend és közbiztonság szempontjából aggályos.” A kényszertartózkodás helyül Hortobágy, Borsós tanyát jelölték ki.

A véghatározatot legtöbbször a családfővel írták alá, ha megpróbálták ellenállni, akkor kényszerrel, de a kitelepítés akkor is megtörtént, ha az aláírás elmaradt. Az álmukból felvert, megfélemlített emberek legtöbbször elkeseredetten, de ellenállás nélkül vették tudomásul a sorsukat. Az engedélyezett időn belül mindenki megpróbálta összeszedni a legszükségesebb holmikat. A kitelepítés Kunmadarasról a Hortobágyhoz való közelsége miatt nem vasúton, hanem teherautókon történt. Így, azok, akiknek a

házához a sár ellenére a teherautó be tudott állni több holmit tudtak felpakolni, míg azok akiknek az út végéig kellett elhurcolkodniuk az ott álló tehergépkocsikhoz csak annyit tudtak magukkal vinni, amit a kezükben elbírtak.

1953. január 6-án újabb családokat telepítettek ki Kunmadarásról, körülbelül százhatvanat. Köztük a szüleimet, illetve anyámat, nagyanyámat meg a két unokahúgomat is. Az elhurcolásuk körülményeiről én csak az ő eladásaiból halottam és tájékozódtam. Éjszaka történt, a mi házunk egy sáros utcában volt - most már persze aszfaltút van ott-, de akkor tengelyig érő sár volt, még a teherautó, sem tudott beállni a házunk elé. Tőlünk körülbelül 3-400 méterre lévő kövesúton állt az a teherautó, amelyikbe nekik kellett felhurcolkodni. Ezért jóformán semmit nem vihettek magukkal, csak két nagy lepedőbe, amit össze tudtak pakolni, azt cipelték magukkal odáig. Akiknek az udvarára be tudtak állni a teherautók, azok ágyakat, mindenfélét fel tudtak rakni.

Az összepakolásra általában egy órát adtak. Házkutatást a legtöbb esetben nem tartottak. A kitelepítés után a házakat, szekrényeket lepecsételték, Kunmadarason nem volt jellemző, hogy népi őrt bíztak volna meg a hátra maradt ingóságok őrzésével.

A megüresedett lakások és berendezési tárgyak felhasználásra, a Belügyminisztérium Helyi Tanácsok Főosztálya rendeletének megfelelően, az érintett községek tettek javaslatot a megyei tanács végrehajtó bizottsága számára. A legtöbb házat Madarason is új lakóknak utalták ki, jellemző volt a katonatisztek elszállásolása a hátrahagyott házakban, de elvétve volt olyan is hogy a ház lakatlan maradt. Az

ingóságokat pedig elárverezték, kiárusították, széthordta a falu népe.

Az otthagytott vagyonunkból villámvásárt rendeztek, elvitték a mozi helységbe és az eladott holmikért hát mit, filléreket fizettek, abból senki nem kapott vissza semmit. Tehát amikor 1956-ban visszakaptuk a lakást akkor üresen kaptuk vissza, nem volt benne semmi, csak a lakás semmi több.

Az elhurcolás körülményei bár sokkolóak voltak, brutalitás, testi erőszak nem történt Kunmadarason. A körülményekhez képest inkább engedékenyebb bánásmód jellemezte a kitelepítőket, persze voltak szigorúbb és kevésbé szigorú ávosok egyaránt, de felesleges brutalitásról, megalázásokról nem számoltak be a szemtanúk.

Kis államvédelmi katonák, tehát kis fiatalok csinálták. Azt mondta az egyik, hogy nénikém ne sírjon úgy sem tud mit csinálni, pakoljanak mert az lesz a maguké amit elvisznek, egyébként máma magát viszem, holnap az anyámat. Tehát ilyen volt, és egész úton nagyon rendesen viselkedtek, tehát minket nem zargattak, nem bántottak bennünket.

Az út, az elszállítás bár a Hortobágy közel volt mégis viszonylag hosszú ideig tartott. Egy-egy teherautón egy-két család utazott a magukkal vitt bútorok, ruhák, élelmiszerek között. A hajnalban induló teherautók késő délelőtt, dél felé érték el úti céljukat Borsós tanyát.

A háthagytott rokonság, a falusiak szinte semmit nem észleltek abból, hogy mi történt éjszaka. Kunmadaras lakói csak másnap értesültek arról, hogy egy újabb

kitelepítési akciót hajtottak végre a faluban.

A faluban meg éppen hétfőre esett ez a január 6-a másnap meg kedd volt és piac lett, és csak úgy tudtuk meg aztán később, hogy fel volt egész Madaras háborodva, hogy az egész piacon csak mindenki azt beszélte, hogy ezt is elvitték, azt is elvitték amazt is elvitték.

Az őrizet

Borsós a kunmadarasiak megérkezésekor már „működő telepes” tábor volt. Többségében miskolciak alkották a tábor lakosságát, akiket 1952. június 25-én hurcoltak el az otthonaikból. A Hajdú-Bihar megyei Borsóson több mint 500 miskolci kitelepítettet helyeztek el, valamint közel 20 további településről, az ország különböző pontjairól is hurcolta ide családokat, már 1950-tól. 1953. január 6-án ide érkezett 154 kunmadarasi lakos is, így a borsósi tábor létszáma meghaladta a 800 főt.¹⁴

Borsóson elsőként kipakolták a madarasiakat a bútoraikkal, használati tárgyakkal együtt, a visszaemlékezések szerint a tábor közepére, a sárba¹⁵. Rendőri intézkedésre, elhelyezésükre csak később került sor, így a megrémült, tanácstalan tömeg a nyirkos, hideg időben órákon át várta a sorsa alakulását. Az új lakók elhelyezésével ugyanis gondok voltak, az eredeti táborban, a Borsósi Állami Gazdaság területén nem volt már elég hely az újonnan érkezettek számára, ezért a kunmadarasiak többségét, körülbelül 120 főt a többi telepestől elkülönítve a Hortobágyi Csárda közelében lévő korábban kultúrházként funkcionáló épületben helyezték el.

14 Holopcey Péter – Irha Melinda (2001): „Eltanácsoltak” I.

15 Dadányi Miklósné: "Az álmok szertefoszlanak". Egy kitelepítés krónikája. Magyar Bálint: Borsós tanya. Hortobágy. J. Gyula visszaemlékezései.

A telepen lepakoltak bennünket, de nem tudtak bennünket ott elhelyezni, tehát átvittek egy kultúrházba. Aránylag annyiban volt jó, hogy nem istálló volt és csak ki kellett takarítani, szalmát behordani, de voltak egyesek akik vittek ágyat magukkal vagy heverőt, azok azonnal pakoltak ki aztán voltak aki, aztán vaságyat kapott, aztán így helyeztek el bennünket emeletes ágyakban voltunk, de olyan is volt, hogy szalmán öt gyerekkel feküdtek nagyon-nagyon kis helyen, éliben, el lehet mondani, szóval én is öcsémmel aludtam.

A madarasiak így viszonylag elszigetelve rendezkedtek be a táborban. A Kultúrház egy nagy épület volt, színházterem-szerűség, színpad is volt benne, valamint egy szolgálati lakás csatlakozott hozzá. Ebben a színházteremben helyeztek el több mint száz embert, öregeket, gyerekeket, férfiakat, nőket vegyesen.

A beköltözés nem tartott sokáig, a megérkezésük másnapján már munkába is állították az új telepeseket az állami gazdaságban. Feladatuk az állami gazdaságban felmerülő, főleg mezőgazdasági munkák végzése volt. Létrehozta vagonrakodó, nádvágó, fahordó, nyáron arató és cséplő brigádokat. Sokakat az állattenyésztésben helyeztek el, voltak, akik lótenyésztéssel kapcsolatos feladatokat kaptak, és voltak, akik a tehenészetben dolgoztak. A zömmel parasztemberekből álló madarasi telepések számára ezek a munkák nem jelentettek újdonságot, többségük nagy szakértelemmel végezte a feladatát.¹⁶

A kultúrház ott volt a Hortobágyi Csárda mellett, és néhány száz méterre volt a hortobágyi vasútállomás, ahova rendszeresen jöttek,

¹⁶ Dadányi Miklósné: "Az álmok szertefoszlának". Egy kitelepítés krónikája

műtrágyát szállító vagonok, amit az állami gazdaságba hoztak. A kunmadarasi férfiakkól rakodóbrigádot szerveztek. Amikor megérkezett a vagon, akkor ki kellett pakolniuk.

A megérkezésem után másnap már nádat kellett vágnom. A borsósi tanyaközpont mellett, voltak kubikgödrök, amik tele voltak náddal. Télen a víz megfagyott benne, és én akkor 3, vagy 5 napon keresztül nádat vágtam. Soha életemben nem vágtam még nádat, elég kemény munka volt, és én nem voltam hozzászokva a fizikai munkához addig, de hát fiatal voltam, azért bírni bírtam. De 5 nap után engem is a rakodókhoz osztottak be.

A táborlakók életkörülményei Borsóson rendkívül szegényesek, valójában nélkülözők voltak. Az étellemezést a telepeseknek maguknak kellett megoldaniuk, a feltételek azonban az alapszintű konyhai ellátáshoz sem voltak biztosítva. A telepesek közül kerültek ki a szakácsok, a konyhai dolgozók és az étellemezéstől gondoskodó beszerzők egyaránt. Tápanyagban dús étellemezéshez csak ritkán jutottak a táborlakók.

Az étellemezésről az állam többször kért helyzetfelmérést a hortobágyi táborokra vonatkozóan is. A táborok többségében, Borsóson is üzemi konyha működött. Az ellátás azonban a legtöbb helyen akadozott, bár a jelentésekben mindig megpróbálták fényesebb képet festeni a valóságnál. A Belügyminisztérium dolgozói például 1952 szeptemberében tartottak egy szűrőpróbaszerű vizsgálatot a borsósi, kónyai és elepi üzemegeység területén. Megállapították a népbolt által kiküldött áru a rendelésekkel megegyezik. A telepes konyhavezetők, árubeszerzők, valamint a boltvezetők hiánycikkekről nem számoltak be. Csak a zöldséget keresték, zöldbabot például csak egyszer kaptak. Borsóson burgonyaleves és tojásos tészta, Konyán paradicsomleves és

káposztástészta, Elepen bableves és túrós tészta volt az ebéd. A napi koszt ára 5,50 és 6,50 Ft. között volt. A reggelit és vacsorát, ami feketekávé, tea, körözött vagy gyümölcsíz volt gyengének minősítették. Erre okként a vizsgálat komolytalanságát is bizonyító választ adtak: „nem mindenki szereti a nehezebb kosztot.”.

Hetente háromszor-négyszer főtt tészta volt a kaja, ebből a főtt tésztára raktak egy kanál lekvárt vagy valamit, de általában lekvárt és annak a levében burist¹⁷ főztek. Ez volt a leves. És akkor már ott tartottak az emberek, hogy már akkor gyengék voltak meg az idő és a fájdalom mellé az is hozzájárult, hogy az étkezés, hát ilyen lehetetlen volt.

Az élelmezési gondok mellett jellemzőek voltak még a táborokra a higiénés nehézségek és az egészségügyi ellátás szinte teljes hiánya. A napi tisztálkodás feltételei a borsósi táborban sem voltak megoldva. Tisztálkodni mindenki ott tisztálkodott, ahol tudott. Többnyire a szálláshelyen, az ágyon elfüggönyözve, lavórból történt a mosakodás.

A tisztálkodásról, hát arról lehetne beszélni. Ahol 120 ember lakott együtt még csak olyan sem volt, hogy elbújok valahova, hanem az emeletes ágyakat lefüggönyöztük és az emeletes ágyba tettük a lavórt és ott mosakodtunk. Hát aztán, hogy melegvíz volt-e vagy nem az megint másik téma, mindegy hideg vízben is meg lehetett mosakodni, így oldottuk meg eleinte. Később, amikor már jobb idő lett akkor a kút mellett voltak ilyen vályúk ott mosakodtunk. Ki, mikor, hol tudott

¹⁷ Hántolatlan rizs

tehát.

A táborban nem nyújtottak semmiféle egészségügyi ellátást. A súlyos betegek nagyobb részét Borsósról vagy Debrecenbe, vagy Balmazújvárosba küldték. A Hajdú-Bihar Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Közegészségügyi és Népjóléti Osztálya direktívákat adott ki a kitelepítettek ellátására vonatkozóan. A betegellátásra vonatkozó szabályokat azonban az osztály csak heveny és ragályos megbetegedések esetén engedte alkalmazni. Más esetekre négy csoportot hoztak létre. A dolgozók csoportjába tartozók, SZTK tagok voltak, de gyógyszert csak a legszükségesebb esetben, és legfeljebb csak három napig kaphattak. Kórházi beutalót pedig csak heveny megbetegedés esetén vehettek igénybe. A nyugdíjasok csoportjába tartozókra, hasonló szabályok vonatkoztak, mint a dolgozókra, csak esetükben még körültekintőbben kellett kezelni a kórházi kezelés kérdését. Volt egy csoport a nem nyugdíjasok és nem dolgozók csoportja, ami tulajdonképpen a volt nagypolgárságot jelentette. Nekik biztosításuk sem volt, gyógyszert is csak kivételes esetben és kizárólag pénzért kaphattak. Végezetül a kiskorú gyermekek esetében a többi gyermekhez hasonló ellátást írtak elő a szabályok.

Sokan meghaltak a madarasiak közül, hát volt aki kifázott, volt akik a magtárban is kifáztak, egy asszony is ott annyira kifázott, hogy doktor meg nem volt, ugye gyógyszer nem volt semmi. Volt egy ápolónő, de ugye az gyógyszert nem adhatott, felírni nem lehetett, patika nem volt semmi.

Az egészségügyi ellátás hiánya miatt többször törtek ki járványok a táborban, Borsóson is, a szemtanúk közül többen számoltak be például vérhasról, vagy fertőző

hasmenésről.

Akkor közben volt a táborban egy olyan járvány, ivóvizünknek olyan színe volt, mint a rozsda és egy hasmenésjárvány tört ki, hát persze orvos nem volt, hát hogy lett volna, hogy annyira legyengültek az emberek, hogy a wc-ig sem értek ki már probléma volt az úton és volt aki bele is halt annyira legyengült. Se gyógyszer semmi, tehát a környezet a higiénia az ronda volt.

Gyakoriak voltak a halálozások. Borsóson a többi táborhoz hasonlóan a temetkezés, a végtisztesség megadásának feltételei sem voltak biztosítottak. A Borsóson elhunytakat Balmazújvárosban temették el, legtöbbször még a hozzátartozóknak sem engedték meg, hogy elkísérjék utolsó útjukra elhunyt szeretteiket.

Jaj a temetkezés, azok kegyetlen dolgok voltak. Akik meghaltak volt egy nagy épület oda átvitték, na de ott annyi volt a patkány, hogy mire a temetésre került a sor, mire még Balmazújvárosról koporsót hoztak, meg mit tudom én mit, akkora össze-vissza rágták az embereket a patkányok. Borzasztó volt. Van még Madarason egy asszony, annak is ott halt meg az anyja, az is borzasztó volt. Bevitték aztán Balmazújvárosra, ott temették el, de nem lehetett menni senkinek. Hát én ne tudom aztán, hogy tudták a sírt beazonosítani, mer' arról már nem is beszéltünk sose.

Az iskolaköteles gyermekek oktatása talán még az elhelyezési körülményeknél is

mostohább és gyengébb volt a táborok többségében. A telepések maguk hoztak létre kvázi iskolákat, ahol összevont osztályokban próbálták tanítani a gyerekeket. A lemaradásuk azonban óriási volt, a gyermekek többségének a felszabadulás után újra kellett járnia a kihagyott osztályokat, és csak a szerencsésebbek kaptak papírt a táborban végzett tanulmányaik igazolásáról. Borsóson azonban viszonylag rendezett kertek között folyt az oktatás, az itt elvégzett osztályokat a későbbiekben elfogadták.

Volt ott több tanítónő, de egy tanítónőt megválasztottak és a gyerekeket ő tanította, de hát összevont osztályok voltak, mindenesetre a gyerekek osztályzatot is kaptak, tehát átmentek megkapták az évet. Hát igen, nehéz volt akkor. A kultúrház, nem a kultúrházban a csárdába volt egy szoba ott volt a tanterem. Aztán később a borsósi, nem előbb volt a borsósiban, aztán a csárdában az iskola, egy szoba, egy kisebb szobát kaptak ott volt a tanterem.

Mindennapi élet

A szociális ellátás nehézségei mellett a mindennapi élet megszervezése sem volt könnyű. A rendőri őrizet miatt állandóak voltak az atrocitások. Voltak kegyetlen és enyhébb örök egyaránt, a telepéseknek meg kellett tanulniuk nem csak egymással, hanem az őrzőkkel is együtt élni.

A szekatúrák szinte mindennaposak voltak. Voltak, akik a megaláztatásokat nem bírták, feladták és az öngyilkosságba menekültek. A megalázásokkal szemben valójában nem tudtak védekezni, nem tehettek mást, csak tűrtek.

Kegyetlenek voltak az örök nagyon, hát voltak verések is voltak. Ezek

a komisz dolgok ezek voltak. Meg azt nem bírtuk, hogy jön a WC-re is utánunk, és akinek... na hogy magyarázzam ezt ki, volt amelyiknek, hogy megtetszett valaki, aztán ő hatására...de aztán vagy lelövi vagy megadja magát. Volt ilyen is, de nem lehetett elmondani, senkinek se lehetett panaszkodni, ezt teljesen titokba kellett tartani, mer akkor aztán... hát féltünk.

Az embertelenséget, néhány ór és az állami gazdaság szabad munkavállainak emberséges megnyilvánulásai tették elviselhetőbbé a telepések számára. A szabadok közül néhányan segítették a kitelepítetteket, leveleket hoztak-vittek, vagy falaztak. Az emberségesebb örök pedig bizonyos dolgok fölött szemet hunyva, vagy kisebb, az életkörülményeket javító intézkedéseket kijárva próbáltak segíteni a telepések nehéz helyzetén.

Egyszer széna jött az állomásra, rakni kellett éjszaka fel a zetorra, aztán nekem is a fejem beszakadt mert, mert azt mondat az ör, hogy kaparjuk fel az alját is, ami leszóródott, és én azt hittem, hogy nincs már ott a pótkocsinak a sarka, hát aztán ahogy felegyenesedtem, hát beszakadt a fejem. De nem vettem azt én akkor észre csak azt hogy mondom hú de folyik rajtam a víz, aztán mázoltam magamat. Mikor elment az a kocs, hogy majd jön a másik, hát menjünk már egy kicsit oda a világosba, pihenjünk már egy kicsit... bementünk a váróterembe, leültünk ott egy kicsit, aztán ahogy énrám rám néztek ott a világoson, hát azt mondják te meg csupa vér vagy. Hát mondom izzadok. Az már nem az! Hát szóltak ott az állomásfőnöknek, az

behívott, jött mindjárt az őr, hogy hova viszi? Hát mondja nézze meg csupa vér be van szakadva a feje, azok aztán ottan megkenték valamivel meg lemosták, meg beragasztották... Itt van is egy gödölye, megmaradt a helye. Ez nagyon jellegzetes lett akkor nekem. Akkor aztán mondta az állomásfőnök ennek a hülye őrnek, hogy ne hajoltassák már annyira, ne hajoltassák, mert a lehajlástól megint elindul a vére. Hát aztán hajladozni nem hajladoztam a többiek kíségettek, esetleg csak hánytam oda a villával nekik a szénát.

Az élet azonban a táborokban sem állt meg. Családok, fiatalok, öregek és gyerekek éltek egymás mellett. A szülők igyekeztek biztosítani a gyermeknevelés feltételeit, az öregek ellátását. A gyermekek játszottak, élték a saját gyermekéletüket a táborban is, míg a felnőttek dolgoztak nekik csak egymás társasága maradt, természetesen a nem dolgozó betegek és öregek közelében és rendőri őrizet mellett. A legkisebbeket a legtöbben megpróbálták hazajuttatni a rokonokhoz és ez a legtöbb esetben sikerült is. A fiatalok is megtalálták a szórakozás lehetőségeit. Barátságok, szerelmek születtek.

Ott is voltak szerelmek, amiből aztán házasság is lett később, tudok egyet. Ott is alakultak ki párok és hát csak fiatalok voltak ott is, volt huszonéves meg tizenvalahány évesek, mindenkinek csak vannak érzései, és hát összejöttek. Később, már amikor aztán oldódott az a borzasztó szigorúság megtették azt, hogy gitározott valaki és vagy zene volt és akkor ott összejöttek, táncoltak. Volt egy olyan kis előtér ott szórakoztak a fiatalok. Baráti kapcsolat is nagyon-nagyon sok

alakult ki.

Mindenki megpróbálta kialakítani a saját világát a táboron belül is. Megtartották az ünnepeket, igyekeztek biztosítani a családi élet egységét. Még gyermekek is születtek a kitelepítés ideje alatt.

Az nagyon boldog volt, aki egy malacólat kapott vagy tyúkólat. Azoknak külön lakásuk volt és ők boldogok voltak. Azok nem voltak boldogok, akik 70-en meg 120-an laktak egy szobában, mert az terhes volt annyi embert eltűrni, azok nagyon boldogok voltak, akik malacólban vagy tyúkólban laktak. Éppen mikor nemrég most a malacólat takarítottam gondoltam rá, eszembe jutott: Istenem, ha akkor mi ezt megkaptuk volna lakásnak.

Sajátos életvilág alakult ki a táborokban. A körülményeket, az együttélés szabályait megtanulva, ezekhez alkalmazkodva, a legtöbben megtanulták élni a mindennapi életet a táborok viszonyai között is. És várták a felszabadulást.

Szabadulás

A Borsósra került kunmadarasiak abból a szempontból szerencsésebbeknek mondhatók, hogy nekik nem kellett éveket eltölteniük a táborban. Sztálin halálát követően, 1953 márciusában már érezhetővé vált az enyhülés, és talán a felszabadulás lehetősége is a táborlakók számára.

Sztálin halála után jöttek a hírek kintről is. A gazdaság szabad munkavállalói hozták a híreket, - mert a brigádvezetők, azért szabad emberek voltak ott a Polgári Állami Gazdaságban is, - és jöttek a hírek és aztán jött, hogy Nagy Imre lett a miniszterelnök, és óriási székfoglaló beszédében, szegyeteljes dolognak nevezte ezt az egész kitelepítési dolgot, és ott kijelentette, hogy ezt meg kell szüntetni. Ez egy óriási élmény volt. és akkor már tudtuk, hogy vége akkor már megváltozott a rendőrök hangneme is.

Az MDP Központi vezetőségének 1953. júniusi ülésén elhatározott gazdasági és társadalompolitikai változások végrehajtására Nagy Imre kapott miniszterelnöki megbízást. Nagy Imre a július 4-i kormányprogramjában, miniszterelnöki székfoglaló beszédében a túlfeszített iparosítás megszüntetéséről, a megrekedt mezőgazdasági termelés fejlesztéséről, az életszínvonal növeléséről beszélt. Elmondta, hogy a kormány meg kívánja szilárdítani a paraszti termelést és tulajdonviszonyokat, és meg akarja szüntetni a kulákság elleni adminisztratív eljárásokat és felülvizsgálni a kuláklisztákat. Ígéretet tett továbbá az internálás intézményének megszüntetésére és az internáló táborok feloszlására.

A táborokat 1953 júliusa és októbere között kiürítették. Az elbocsátó rendőrségi határozat feloldotta a kényszerlakhelyhez kötöttséget. Az érvényes letelepedési szabályokat azonban a felszabadulóknak be kellett tartani. Budapestre, a nagyobb szocialista iparvárosokba és a legtöbb esetben haza nem térhettek.

A kunmadarasiak többsége számára, ha nem is rögtön a szabadulás után, de idővel, később engedélyezték a faluba való hazatérést. Sokan azonban otthonaikba ekkor sem térhettek vissza, hiszen abban már mások laktak, így rokonoknál húzták meg

magukat. Voltak, akik megélhetésük biztosítása érdekében szabad munkavállalóként ott maradtak a Hortobágyon.

Aztán ténylegesen is megkaptuk az értesítést a felszabadulásról, talán azt hiszem az igazgató közölte, hogy kérem szépen maguk fel fognak most már szabadulni. de azt is közölték, hogy hazamenni nem lehet. Házat visszakapni, ingóságokat visszakapni nem lehet. És amikor az igazgató megtudta, hogy én állami gazdaságban dolgoztam, és azt is megtudta, hogy jogi doktor vagyok... Behívott az irodába és megmutatott egy levelet, amit a budapesti központtól, az Állami Gazdaságok Központjától kaptak, amiben az volt, hogy a kitelepítetteket, a telepes munkavállalókat lehetőleg szabad munkavállalóként ott kell tartani a gazdaságban, ha lehet. Ha nem, akkor nem, mert akkor oda ment ahova akart mindenki, kivéve ahonnan elhozták, mert oda nem mehetett vissza, meg Budapestre sem, ez is benne volt az elbocsátó szép üzenetben. És azt mondta ez az igazgató, hogy ha itt maradnak én adok maguknak egy kuláktanyát, a gazdaság területén ahol a telepes házak voltak volt vagy 5-6 ilyen üres kuláktanya. Adok egy kuláktanyát és ott szépen megélnék, és én akkor magából üzembazdászt csinállok. Ez nekem akkor mennyei hír volt, én nem is gondoltam volna, hogy én még valaha szellemi munkát végezhetek. Tényleg azért ennyire beletipiortak az ember lelkébe, őszintén mondom, hogy nem hittem el, hogy én szellemi munkát végezhetek valaha. Hát persze, hogy azt beszéltek ott apámmal, hogy maradjunk itt. Hazamenni Madarasra nem lehet, hova menjünk, hát

nincs semmi csak a ruhánk, ami rajtunk van, az se sok. Hát jó.

Leszerződünk.

A hortobágyi kitelepítés áldozatai a deklasszálás magyarországi történetének egyik legfontosabb szereplői. A kitelepítés egy olyan traumatizáló élethelyzet változást jelentett, amelyre mindenki másként reagált. Az életinterjúk tanulsága szerint bár a többséget nem sikerült deklasszálni, és ha nagy nehézségek árán is, de képesek voltak rendezni az életüket, sőt sikereket elérni. Vannak azonban arra is példák, hogy a kitelepítés családok több generációját jutott lejtőre, lesüllyedésre. Annyi azonban bizonyos, hogy az események feldolgozása, mind az áldozatok, mind a családjaik, az őket követő generációk számára nehéz feladat, és az évtizedeken át tartó hallgatás után, mostanában, az elmúlt 12 évben kell, vagy kellett szembesülniük az új generációknak a történetekkel. Az érintettek számára a büntudat és szorongás levetkőzése, a rehabilitáció igénye egyre erősebb. Erre az egyik lehetőséget az emlékezet nyújtja számukra.

ZÁRSZÓ HELYETT

Az elbeszélés és emlékezés a kitelepítésre annyira hasonló és mégis annyira más. Hasonló, ami az akció sematizmusára utal, és mindig egy kicsit más már mindnyájan másképp emlékezünk. A közös emléket egyéni emlékezet is formálja.

A parasztság kollektív büntetése volt az 1953-as kunmadarasi kitelepítés, amely felszámolta a paraszti közösséget, a paraszti világ egységét, és amely - Pierre Nora terminológiájával élve - megszüntette az emlékezet valódi közegét, az emlékezetközösséget is, amelynek bázisát a parasztság jelentette.¹⁸ Ma már nincs közösség, és nincs közösségben megélt emlékezet sem. A kunmadarasiak sem közösségként emlékeznek már a kitelepítésre és az azt megelőző időszakokra. A kitelepítettek emlékezete történelmi emlékezet. Az emlékezet és a történelem pedig tökéletesen szemben áll egymással. Nora-t idézve: „Az emlékezet maga az élet, mindig időszerű jelenség, megélt kötődés az örök jelenhez, a történelem a múlt megjelenítése. Az emlékezet szentségbe ágyazza az emléket, a történelem kiszorítja, folytonosan prózaivá teszi azt. Az emlékezet abszolútum, míg a történelem csak a viszonylagost ismeri.”¹⁹

A kitelepítés sem Kunmadarason, sem máshol nem része az általános, a közösségi emlékezetnek. Egyének emlékezetében van jelen, az egyénre nehezedik tehát a kitartó, ám differenciálatlan emlékezet-kényszer, merthogy saját múltjához való személyes viszonyán nyugszik lehetséges új életre keltése. „Az általános emlékezet magánemlékezetekre való szétesése adja a belső kényszer hatalmas intenzitását az emlékezés törvényének, kötelezővé téve mindenki számára az emlékezést: az identitás titkának és alapelvének, a valahová tartozás érzésének visszaszerzését.”²⁰ Nora szerint a

18 Pierre Nora: Az emlékezet helyei. Aetas 1999/3.

19 Pierre Nora Az emlékezet helyei

20 Pierre Nora: Az emlékezet helyei

folyamatosság érzése a helyekbe költözött át, ma helyei vannak az emlékezetnek. Ilyen emlékezethely a kitelepítettek visszaemlékezése is, amit az emlékezés akarása hoz mozgásba. Ha nem lenne emlékezési szándék az emlékezet helyéből a történelem helyévé válna és elvesztené identitásképző szerepét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Apor Péter: A népi demokrácia építése Kunmadarason, 1946. Századok 1998/3: 601–632.
- Berger, P. L. - Th. Luckmann: A valóság társadalmi felépítése. József Attila Műhely Kiadó, 1998.
- Dadányi Miklósné: "Az álmok szertefoszlának". Egy kitelepítés krónikája. Budapest –Miskolc – Hortobágy. Bp. Cserépfalvi. 1996.
- Ember Mária: Hortobágy, szociális tábor 1952-1953. In: Forrás. 1981: 6.
- Füzes Miklós: Törvénysértéssel. Pécs. Pannónia. 1992.
- Gulyás Gyula – Gulyás János: Törvénysértés nélkül. Bp. Láng. 1989.
- Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelmi elbeszélés, Napvilág Budapest, 2000.
- Gyaramati György: A diktatúra intézményrendszerének kiépítése Magyarországon 1948-50, Jelenkor, 1991/2. 138-147. o.
- Habermas, Jürgen: A társadalomtudományok logikája, Budapest, Atlantisz, 1994.
- Hajdú Tibor: A Rajk - per háttere és fázisai, Társadalmi Szemle 1992/11.
- Hantó Zsuzsa – Takács János – Füzes Miklós – Saád József (szerk.): Kiteszítottak: „Magukkal fogjuk megszírozni a földet”. Budapest: Alterra, 2001.
- Holopcevs Péter – Irha Melinda „Eltanácsoltak” I. (Adalékok a miskolci kitelepítés történetéhez) Miskolc: Kézirat. 2001:
- Jeszenszky Iván: Kitelepítettek. Bp. Littera. 1995.
- Kormos László Kunmadaras története, Kunmadaras fejlődéstörténete a termelőségvetkezeti községgé alakulásáig, Szolnok, 1987
- Kósa László - Szemerényi Ágnes: Apáról fiúra, Móra Ferenc Könyvkiadó,

Budapest, 1973.

- Környeyné Gaál Edit: Parasztsorsok, Folklor és Etnográfia 97. Debrecen 1997.
- Magyar Bálint: Borsós tanya. Hortobágy. J. Gyula visszaemlékezései. Mozdó világ. 1983. 11.
- Merley Tibor: Emlékezés az 1952-es szegedi kitelepítésre. In: Fejér Dénes – Micheller Magdolna (szerk.): Bűnhődés büntetlenül. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége. Bp. 1996.
- Nagy Olga: A törvény szorításában, Paraszti értékrend és magatartásformák, Gondolat, Budapest, 1989.
- Niedermüller Péter: Paradigmák és esélyek, Replika 1994/13-14.
- Nora, Pierre: Az emlékezet helyei. Aetas 1999/3.
- Ötvös László: Emlékezzünk régiekre, áldozatokra! TOP-VISION, Kunmadaras, 1992.
- Pelle János: Az utolsó vérvádak: az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből, Pelikán Kiadó, Budapest, 1996.
- Pölöskei Ferenc - Gergely Jenő - Izsák Lajos (szerk.): 20. Századi magyar történelem 1900-1994, Korona Kiadó, Budapest, 1997.
- Rév István: A koncepciók színjáték – Jog és Politika, Rubicon 1993/3.
- Ricoeur, Paul: Történelem és retorika In: Tomka Beáta (szerk.): Narratívák 4. A történelem poétikája, Kijarat, Budapest, 2000. 11-25.
- Rainer M. János: Nagy Imre, Politikai életrajz, 1956-os Intézet, Budapest, 1996
- Saád József: Hortobágy- egy fejezet a deklasszálás történetében, konferencia paper, kézirat.
- Schütz: A fenomenológia vezérfogalmi 1984, Gondolat In: Fenomenológia a társadalomtudományokban 96-118.o
- Szabó Miklós: Hétköznapi sztálinizmus Magyarországon, Századvég 1988/6-7.

- Új Élet 1946. május 30., június 6. június 13.
- Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében, Osiris, Budapest, 2001.
- Vörös Éva: Kunmadaras, Újabb adatok a pogrom történetéhez, Múlt és Jövő 69-80.o.
- White, Hayden: A történelem terhe, Osiris, Budapest, 1997.
- Zinner Tibor: Háborús bűnösök, népbíróságok. In: História. 1982. 2.